

VJERA U OBRAZOVANJE *i* OBRAZOVANJE U VJERI

Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja
prema religiji i vjeronauku u javnim školama
u Republici Hrvatskoj

Branko Ančić i Tamara Puhovski

Branko Ančić i Tamara Puhovski

Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri

**Stavovi i iskustva
nereligioznih roditelja
prema religiji i vjeronauku
u javnim školama u Republici Hrvatskoj**

1

naslov Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj

izdavač Forum za slobodu odgoja
Kralja Držislava 12
10 000 Zagreb

za izdavača Eli Pijaca Plavšić

autori Branko Ančić i Tamara Puhovski

recenzentice: dr. sc. Dinka Marinović Jerolimov
prof. dr. sc. Ankica Marinović

lektor Domagoj Morić

grafičko oblikovanje Mario Bajkuša
Zagreb, 2011.

Ova publikacija je nastala uz potporu **Rosa Luxemburg Stiftung**. Sadržaj ove publikacije isključiva je odgovornost Foruma za slobodu odgoja i ni na koji se način ne može smatrati da odražava gledišta Rosa Luxemburg Stiftunga.

Partner na projektu: Udruga za zaštitu prava ireligioznih osoba i promicanje ireligioznog poimanja svijeta "Protagora".

ISBN: 978-953-6958-49-8

CIP: CIP zapis dostupan u računalnome katalogu Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu pod brojem 788494.

Prilikom citiranja molimo koristiti:

Ančić, B. i T. Puhovski (2011.) Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri: Stavovi i iskustva nereligioznih roditelja prema religiji i vjeronauku u javnim školama u Republici Hrvatskoj. Zagreb: Forum za slobodu odgoja.

SADRŽAJ

PREDGOVOR _____ 5

1. PROJEKT ISTRAŽIVANJA STAVOVA I ISKUSTVA NERELIGIOZNIH RODITELJA PREMA RELIGIJI I VJERONAUKU U JAVNIM ŠKOLAMA U REPUBLICI HRVATSKOJ _____ 7

O projektu _____ 7

Metodologija provedbe istraživanja _____ 8

2. OSNOVNI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA _____ 11

2.1. Religija i crkva u Hrvatskoj _____ 11

2.2. Individualna (ne)religioznost u Hrvatskoj _____ 12

2.3. Određenje nereligioznosti _____ 17

3. OBRAZOVANJE I RELIGIJA _____ 26

3.1 Modeli religijskog obrazovanja u Europi _____ 26

3.2 Pravni i formalni okviri vjerskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj _____ 28

3.3. Odgoj - duhovne potrebe i prava djece _____ 32

3.4. Stavovi nereligioznih roditelja prema vjeronauku u školama _____ 39

4. DISKRIMINACIJA NERELIGIOZNIH _____ 46

5. ZAKLJUČAK I PREPORUKE _____ 53

POPIS LITERATURE _____ 58

DODATAK: MATERIJALI ZA ISTRAŽIVANJE _____ 61

Pitanja za intervju _____ 61

Pitanja za fokus grupe _____ 64

BILJEŠKE O AUTORIMA _____ 65

PREDGOVOR

Nereligioznost je u sociologiji religije dugo bila zapostavljena tema. Krajem 1960-ih na to je upozorio Vernon (1968) u svojem članku o nereligioznima kao zanemarenoj kategoriji u socioreligijskim istraživanjima. Iako se od tada stvorio određeni korpus istraživačkih nalaza o nereligioznima, te postoje zadnjih godina i ozbiljni naponi da se okupe istraživači ove tematike na međunarodnoj razini, nereligioznost je još uvijek u velikoj mjeri neistražena.

Iako rasprave o religiji na neki način uvijek dotiču i njene antipode - ateizam, nereligioznost itd., primarni interes teorijskih i empirijskih istraživanja bila je religija (i religioznost), pa su i teorijski pristupi, metodologija, hipoteze, ciljevi i metode istraživanja bile usmjerene na istraživanje religioznosti. To je, dijelom, proizlazilo i iz osnovne pretpostavke o postojanju iskonskih religijskih potreba koje su ugrađene u antropološku strukturu čovjeka (*homo religiosus*) i shvaćanja o univerzalnom postojanju religije u svim društvima (uz pretpostavku njene isključivo integrativne funkcije), a koje odbacuje pretpostavku o mogućem historijskom postojanju nereligioznosti u svim društvima.

Za istraživanje oba fenomena (religioznosti i nereligioznosti) heuristički je plodnije poći od otvorene i fleksibilnije vizije čovjeka, koja na općoj antropološkoj razini ne utvrđuje a priori nužnost religije, već dopušta njenu mogućnost jednako kao i mogućnost nereligioznosti, odnosno suprotnog i drukčijeg. Općenito, može se reći da kod ljudi postoji potreba za pronalaženjem odgovora na tzv. posljednja pitanja, ali da se na njih može odgovoriti teistički i ateistički, što također dopušta načelnu pretpostavku o mogućem paralelnom historijskom postojanju religioznosti i nereligioznosti u svim društvima.

Za temu ovoga istraživanja važno je istaknuti položaj religije i crkve, religioznih i nereligioznih ljudi u recentnoj povijesti u Hrvatskoj. U bivšem sustavu religija i crkva bile su potisnute u privatnu sferu i bez ikakva društvenog značenja. Od strane službene kulture i države (tj. njene vladajuće ideologije) promican je ateizam, odnosno nereligioznost kao poželjan (konformistički) stav, te u skladu s time regulirala i društvena praksa. Za ovu temu je međutim važno da su i tada nereligiozne osobe iskazivale u istraživanjima svoju vezanost za religiju i crkvu, ponajprije konfesionalnim porijeklom i nekim tradicionalnim oblicima religijske prakse (npr. 1982. godine u zagrebačkoj regiji među nereligioznima je 72% ispitanika

iskazalo svoju konfesionalnu pripadnost, a to je učinilo i 48% protivnika religije). Mnoga su istraživanja pokazala da je tada značajan dio ljudi (oko 40%) iskazivao i svoju religioznost.

Promjena političkog sustava donijela je i promjenu položaja religije i crkava u društvu. Religija je ponovo ušla u javnu sferu (što je najvažnije u kontekstu ovog istraživanja i u obrazovni sustav), a poželjni konformistički obrazac postala je religioznost. O tome svjedoči upravo činjenica da je 1991. godine uveden konfesionalni vjeronauk u javne škole. Da se to odvijalo u tajnosti, bez pripreme koja bi uključivala i javnu raspravu poznato je, iako ne široko diskutirano. No, činjenica je da ovaj oblik religijskog obrazovanja u našim javnim školama ima već tradiciju od dva desetljeća.

Ovaj rad je pokušaj da se započne istraživanje nekih posljedica konfesionalnog vjeronauka na dio populacije koja se deklarira nereligioznom. Iako eksplorativne naravi, ovo istraživanje donijelo je nalaze koji ukazuju na potrebu daljnjih i produbljenih istraživanja koja će biti usmjerena na pitanja ljudskih i posebno prava djece, (ne)tolerancije, (ne)diskriminacije, odnosa prema drugima i drugačijima, uključivanja i isključivanja, odnosno propitivanja kako dalje. Iz nalaza je evidentno da osobito treba posvetiti pozornost širem i dubljem istraživanju nereligioznosti, njenih vrsta, oblika, procesa nastanka i formiranja i oblika (ne)organiziranosti.

6

S obzirom na značajnu ulogu religije u životu mnogih pojedinaca i društava općenito, te ulogu religije kao značajnog dijela tradicije i kulture u hrvatskom društvu, pitanje vrste i sadržaja religijskog obrazovanja je od izuzetne važnosti. S time u vezi, ovaj rad upućuje na pitanje koje u konačnici govori o stanju razvijenosti demokracije u hrvatskom društvu: je li rasprava (koja nije ni zaživjela) o religijskom obrazovanju u hrvatskim javnim školama završena ili se na razini države i društva ona može otvoriti u smislu propitivanja postojećeg i razmatranja alternativnih modela i pristupa?

dr. sc. Dinka Marinović Jerolimov

1. PROJEKT ISTRAŽIVANJA STAVOVA I ISKUSTVA NERELIGIOZNIH RODITELJA PREMA RELIGIJI I VJERONAUKU U JAVNIM ŠKOLAMA U REPUBLICI HRVATSKOJ

O projektu¹

Ovaj istraživački projekt koji ispituje, analizira i raspravlja prava i pozicije nereligioznih roditelja prema jednom dijelu hrvatskog obrazovnog sustava proveo je **Forum za slobodu odgoja** u suradnji s udrugom za zaštitu prava ireligioznih osoba „**Protagora**“ i uz financijsku potporu **Zaklade Rosa Luxemburg**. Svrha istraživačkog projekta je doprinos smanjivanju diskriminacije i socijalne isključivosti te doprinos poboljšanju kvalitete i otvorenosti obrazovnog sustava.

Primarni cilj projekta bio je istražiti stavove nereligioznih roditelja prema religioznosti, kao i način na koji se religijske teme obrađuju u odgoju i obrazovanju njihove djece. Sekundarni cilj je doprinijeti razumijevanju nereligioznih stavova i praksi u Hrvatskoj, kao i potaknuti javnu raspravu o pravima i socijalnom uključivanju nereligioznih osoba i njihove djece u obrazovni sustav.

Razlog za provedbu ovog istraživanja Forum za slobodu odgoja kao organizacija civilnog društva pronašao je u činjenici kako u Hrvatskoj postoji vrlo malo znanstvenih istraživanja i podataka koji se bave ovom tematikom, ali i zbog toga što smo kroz dugogodišnji rad uvidjeli kako je potrebno artikulirati i potrebe nereligioznih roditelja vezane uz obrazovanje njihove djece. Iz tog razloga ovaj projekt ima i znanstvenu i aktivističku dimenziju.

Znanstvena dimenzija projekta osmišljena je zbog toga što postoje vrlo oskudni podaci, posebice kvalitativne prirode, koji daju dublji uvid u stavove i vrijednosti nereligioznih osoba te njihove strategije za život, rad, djelovanje, ali i odgoj djece u dominantno katoličkom društvu. Iako postoji niz indikacija o diskriminaciji i isključivanju nereligioznih osoba, ne

1 | Ovo potpoglavlje je napisala Eli Pijaca Plavšić, izvršna direktorica Foruma za slobodu odgoja.

postoji istraživački projekt koji bi se bavio tom problematikom, kao ni analiza nereligioznih kao manjinske skupine u Hrvatskoj što može dodatno doprinijeti marginalizaciji. Iako je ova situacija vidljiva u raznim segmentima društva, upravo je obrazovni sustav od ključne važnosti ne samo kao izuzetno važan dio društva, već i kao presudan za socijalizaciju djece, oblikovanje njihovog odnosa prema različitosti i individualnosti kao i oblikovanje njihove percepcije o ustroju i vrijednostima društva u kojem žive. Upravo se u razdoblju obaveznog školovanja djeca nalaze u formativnoj dobi u kojoj se oblikuju njihove vrijednosti i stavovi te su posebno osjetljiva, ali i podložna indoktrinaciji i mogućoj diskriminaciji. Iako je ovo istraživanje malog opsega (18 intervjua i 3 fokus grupe) smatramo da će doprinijeti otvaranju znanstvene rasprave o ovoj problematici, kao i ilustrativnom uvidu u prepreke, strategije nošenja s problemima i želje roditelja koji se ne smatraju vjernicima, a čija djeca odrastaju s većinski katoličkim stanovništvom društvu i školama u kojima je vjeronauk dominantan način religijskog obrazovanja. Rezultati istraživanja te daljnja pitanja i preporuke sadržani su ovoj publikaciji s ciljem promicanja vrijednosti religijske tolerancije i socijalne inkluzije ove i drugih manjina, kroz zagovaranje i zastupanje nereligioznih ljudi u RH.

8 Aktivistička dimenzija nije bila strogo definirana u projektom nacrtu već je ovisila o interesu i željama ispitanika. Ovisno o onome što oni percipiraju kao problem, ali i ono što su iskusili kao dobre strategije, Forum za slobodu odgoja doprinijeti će ostvarivanju sustava informiranja, edukacije i podrške nereligioznim osobama. U sklopu ove publikacije objavili smo i preporuke koje se odnose na religiju u hrvatskom obrazovnom sustavu, a koje proi-
zlaže iz istraživanja. Kao završna faza projekta, osim objavljivanja publikacije i preporuka o religijskom odgoju u školama, ispitanici su predložili akcije poput osmišljavanja, pisanja i dijeljenja informativnih letaka o vjeronauku kako bi roditelji znali svoja prava i opcije prije samog upisa djeteta, kao i organiziranja grupe podrške „Moje dijete ne ide na vjeronauk“ na facebooku.

Metodologija provedbe istraživanja

Istraživački projekt započeo je analizom i proučavanjem literature vezane uz pitanje nereligioznosti i nereligioznih osoba kao i pitanje odnosa obrazovanja i religije. Nakon ove, prve faze, napisan je teorijski koncept na temelju kojeg je izrađen instrumentarij (protokoli) za provođenje polu-strukturiranih intervjua s nereligioznim osobama koje imaju djecu u osnovnoj školi, a žive u Rijeci, Splitu, Zagrebu ili okolici ovih gradova.

Ispitanici su bili odabrani *snowball*² metodom odgovarajući on-line na kratka pitanja o religijskoj samoidentifikaciji, to jest o odnosu prema vjeri i religiji³ te dajući svoje osobne kontakte. Time se stvorila baza podataka (s oko 50 osoba) na temelju koje su sudionici kontaktirani. Identitet sudionika u ovom istraživanju nije izložen odnosno sva korištena imena su pseudonimi. Prosječna dob ispitanika je 40,3 godine. 61% ispitanika ima višu stručnu spremu, dok je isti postotak žena koje su sudjelovale u istraživanju. Na temelju napisanog teorijskog uvoda i relevantne literature u ovom području razrađen je niz pitanja za polu-strukturirane intervju⁴. Provedeno je, transkribirano i analizirano 18 intervju⁴. Nakon analize dobivenih podataka osmišljena je i operacionalizirana metodologija provođenja fokus grupa koje su bile posvećene dubljem i detaljnijem razmatranju pitanja vjeronauka u školama, u grupama od 5 do 10 sudionika. Time se omogućila razmjena mišljenja, međusobna podrška, ali i preispitivanje vlastitih i tuđih stavova. Održane su tri fokus grupe (16 sudionika), pri čemu su dvije održane u Zagrebu, a jedna u Splitu. Sadržaji intervju⁴ i fokus grupa su transkribirani i obrađeni te predstavljeni u ovoj publikaciji. Na kraju, važno je naglasiti da se radi o eksplorativnom istraživanju, prvom istraživanju u Hrvatskoj koje se bavi ovom tematikom. Zbog toga je istraživanje osmišljeno na način da propituje vrlo široki raspon tema na manjem broju ispitanika, jer je cilj istraživanja steći početni/osnovni uvid u teme, stavove i potrebe nereligioznih osoba (u obrazovnom sustavu) uzimajući u obzir što više segmenata i interpretacija nereligioznosti. Ova širina istraživanja kao metodološku posljedicu ima rezultate koji se mogu i smiju shvatiti jedino kao uvod, nacrt ili predložak za daljnja istraživanja. Uzorak i metoda istraživanja ne zasniva se na reprezentativnom uzorku te se iz rezultata ne može zaključiti da su izraženi stavovi reprezentativni za populaciju nevjernika već da su jedan opsežan popis mogućih tema od interesa za ovu populaciju.

Kako bismo procijenili broj nereligioznih osoba u Hrvatskoj te stekli osnovni uvid u njihova dominantna socio-demografska obilježja koristili smo i analizirali podatke iz dvaju međunarodnih istraživanja – Aufbruch i *International Social Survey Programme* (ISSP). Aufbruch⁵ je longitudinalno međunarodno istraživanje koje je 1997. godine bilo provede-

2 | Ova metoda se koristi u istraživanjima kada određena društvena skupina ili grupa ima takve karakteristike da je teško locirati ispitanike. Snowball uzorkovanje podrazumijeva da inicijalni ispitanici predlažu dodatne ispitanike time smanjujući troškove istraživanja. Problem ove metode uzorkovanja je taj što smanjuje vjerojatnost da će uzorak predstavljati najbolji presjek populacije koja se istražuje, ali je primjeren ciljevima i sadržaju ovog projekta koji je eksplorativne naravi.

3 | U domaćim znanstvenim istraživanjima često se koristi tzv. proširena skala religioznosti (Bezinović, P., Marinović Bobinac, A. i Marinović Jerolimov, D., 2005.) koja je sastavljena od 6 stupnjeva: 1. Uvjeran sam vjernik i prihvaćam sve što moja vjera uči; 2. Religiozan sam, premda ne prihvaćam sve što moja vjera uči; 3. Dosta razmišljam o tome, ali nisam načistu vjerujem li ili ne; 4. Prema religiji sam ravnodušan; 5. Nisam religiozan, iako nemam ništa protiv religije; 6. Nisam religiozan i protivnik sam religije. U međunarodnim istraživanjima, često se koristi skala intenziteta (ne/religioznosti) od izrazite religioznosti do izrazite nereligioznosti. Stoga smo koristili obje skale u procesu selekcije ispitanika.

4 | Pitanja za intervju⁴ kao i za fokus grupe nalaze se na kraju publikacije.

5 | Tomka, M. & Zulehner, P., 2007.

Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri

no u deset zemalja srednje i istočne Europe – Litvi, Poljskoj, Ukrajini, Češkoj, Slovačkoj, Mađarskoj, Rumunjskoj, Sloveniji, Hrvatskoj i bivšoj Istočnoj Njemačkoj. U 2007. godini projektu su još pristupile Moldavija, Bjelorusija, Srbija i Bugarska. Cilj projekta bio je istražiti sustav vrijednosti i religijskih orijentacija u ovim zemljama. ISSP je kontinuirani međunarodni istraživački program u kojem sudjeluje 47 zemalja. Svake godine provodi se istraživački modul na određenu temu iz područja društvenih znanosti. Tema istraživanja 2008. godine bila je religija (www.issp.org).

2. OSNOVNI ASPEKTI ISTRAŽIVANJA

2.1. Religija i crkva u Hrvatskoj

Nakon pada Berlinskog zida i početkom tranzicije koja se često odvija u opreci sa starijim poredcima u zemljama bivših socijalističkih režima, religija se prilagođava na različite načine, a najčešće vraćajući se u javnu sferu i dobivajući na značaju. Taj značaj posebno je vidljiv u ulozi koju religija ima u izgradnji identiteta pojedinca te društvenog, kulturalnog i nacionalnog identiteta¹.

Uloga religije (Katoličke crkve) u Hrvatskoj prije demokratskih promjena bila je višeznačna. Religija i crkva se percipirala kao snaga koja, u opoziciji prema komunizmu, nastoji osporiti i usporiti komunističku transformaciju društva koja se odvija na ekonomskom, društvenom i kulturnom planu, kao netko tko se pokušava oduprijeti sekularnoj orijentaciji u obrazovanju, u formiranju novih kulturnih „tradicija“ te stvaranju civilne religije sa službeno proklamiranim ateizmom. Uz opiranje promjenama u javnoj sferi, crkva je iskazivala svoje nezadovoljstvo i nametanjem promjena u privatnoj sferi kao što su promjene u obiteljskom životu, uvođenje liberalnijeg zakonskog okvira za razvod braka ili primjerice legalizaciji abortusa. Možemo govoriti o dva razdoblja² u odnosu države i crkve tijekom komunizma u Hrvatskoj. Prvo razdoblje trajalo je od kraja Drugog svjetskog rata do sredine 1960-ih godina i u njemu je sukob države i crkve te njihovih različitih svjetonazora bio izraženiji te se provodila „idejna borba“ protiv religije i crkve u raznim područjima³. Nakon uspostave diplomatskih odnosa Jugoslavije i Vatikana te promjenama koje je donio Drugi vatikanski koncil, odnos crkve i države ulazi u relativno mirnije razdoblje koje je obilježeno pasivnijim otporom s određenim oblicima suradnje⁴. Takav odnos trajao je do društvenih, političkih i ekonomskih promjena početkom devedesetih godina.

1 | Borowik, I. (1997.) kao važne razloge navodi to što su prostori bivših socijalističkih društva u svojoj povijesti bila periferna područja na kojima je nedostajalo suverenih i neovisnih nacionalnih država, dok drugi razlog leži u tome što se nacije u suvremenom smislu razvijale bez vlastitih država.

2 | Zrinščak, S., 1993., Črpić, G. i Zrinščak, S., 2005.

3 | Marinović Jerolimov, D., 2000., Akmadža, M., 2004.

4 | Zrinščak, S., 1993., Roter, Z., 1976., Marinović Jerolimov, D., 2000.

Društvena transformacija devedesetih u kojoj se nakon jednostranačkog sustava uvodi višestranačje, gdje planska ekonomija biva zamijenjena tržišnom ekonomijom, gdje dolazi do promjene ideologije i simbola, gdje dolazi do koraka koji će tek kasnije omogućiti demokratske procese, dolazi i do promjene položaja religije i u društvu (prisutnost u javnom životu, medijima i obrazovanju). Od društva koje je prije promjena bilo u nekim svojim dijelovima sekularizirano⁵, pogotovo u javnoj sferi, nakon promjena dolazi do desekularizacije, to jest ponovnog uvođenja religijske dimenzije, kako u javno-društvenoj sferi tako u određenim elementima i u privatnoj⁶.

2.2. Individualna (ne)religioznost u Hrvatskoj

Ovdje ćemo prikazati i neke podatke o religioznosti u Hrvatskoj upravo kako bismo pokazali značaj religije za živote pojedinaca, a samim time i religijsku situaciju u hrvatskom društvu⁷. Prije svega, važno je napomenuti da je religija multidimenzionalan fenomen. Drugim riječima, sastoji se od više elemenata (ideje, vjerovanja, vrijednosti, praksa, simboli, institucije, itd.) koji čine religiju kao cjelinu. Na individualnoj razini ti su elementi u različitom opsegu rasprostranjeni i na različite načine povezani (što onda određuje i tip vjernika). U tom smislu najčešće istraživane dimenzije religioznosti⁸ su:

1. **Vjerovanja** koja su donekle sistematizirana i za koje osoba drži da su istina. Dakle, na neki način radi se o sustavu dogmi za koji se očekuje da osoba u njih vjeruje.
2. **Religijske prakse**, pri čemu postoje više formalizirane religijske prakse kao što su sakramentalna praksa (odlaženje u crkvu, krštenja, prva pričest, krizma i sl.) i manje formalizirane religijske prakse u kojima vjernici mogu štovati određene svetce, privatno se moliti ili primjerice čitati svete tekstove.
3. **Religijsko iskustvo** povezano sa subjektivnim religijskim iskustvom ili osjećajem nadnaravnog prisustva.

5 | Bitno je napomenuti kako su u tom razdoblju religija i crkva bile prisutne na primarno identifikacijskoj razini te u svojim tradicionalnim oblicima i urbanim i ruralnom životnom okruženju (Marinović Jerolimov, D., 2000).

6 | Srđan Vrcan (2001.) ističe kako se u društveno-javnoj sferi mogu primijetiti desekularizacijski trendovi u trima ključnim razinama: države, političkog društva i civilnog društva. Na prvoj razini religija postaje određeni izvor legitimiteta te akter u javnoj sferi koji zadobiva sve više funkcija kojih u prijašnjem sustavu nije imao. U sferi političkog društva, zbog legitimiteta kojeg političkoj eliti daje religija, otvaraju se političke i moralne teme, kojima okvir dobrim djelom zadaje sama religija. U svakodnevi, tj. na razini civilnog društva, postaje poželjno biti religiozan i konfesionalno identifikiran pokazujući time određenu „društvenu normalnost“ ili, sociološki rečeno, konformizam.

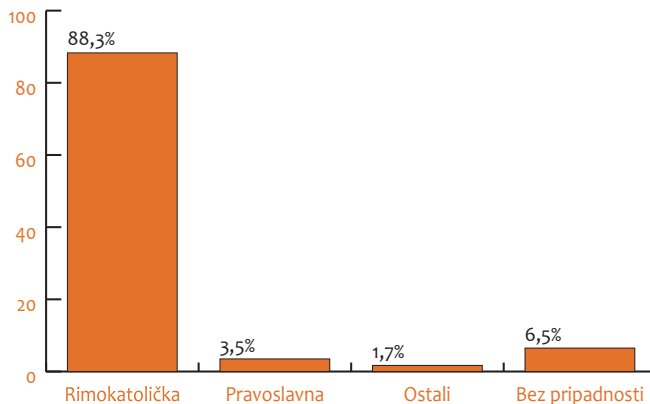
7 | Bitno je napomenuti kako empirijska istraživanja o religioznosti u Hrvatskoj imaju višedesetljetnu tradiciju. Već krajem 1960-ih godina započela su empirijska istraživanja koja je provodio Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu u sklopu kojega je 1967. godine osnovan Odjel za proučavanje religija i ateizma.

8 | Stark, R. and Glock, C., 1968.

4. **Religijsko znanje** kojeg vjernici imaju o religijskim tekstovima, dogmama i ritualima.
5. Posljedice koji religija može imati na živote pojedinaca u njihovim stavovima i ponašanjima u **svakodnevnom životu**.

Ovdje ćemo prikazati početnu „sliku“ rasprostranjenosti religioznosti u hrvatskom društvu kroz tri osnovna indikatora: konfesionalna pripadnost, religijska samoidentifikacija te vjerovanje u Boga. Kasnije u tekstu ćemo raspraviti kako se nereligioznost može pronaći u svakom od elemenata konfesionalne i religijske samo-identifikacije.

Uzimajući u obzir ove elemente religioznosti, Hrvatska pripada u sam vrh bivših socijalističkih, ali i europskih zemalja po konfesionalnoj pripadnosti⁹. Već tijekom osamdesetih godina primjetan je bio rast konfesionalne pripadnosti i to poglavito katoličkoj i pravoslavnoj konfesiji. Katolicima se izjašnjavalo između 60% i 70% ispitanika krajem osamdesetih¹⁰, dok se sredinom devedesetih taj postotak povećao na oko 90% te se na toj razini zadržao i do danas. U popisu stanovništva 2001. godine 87% stanovnika se izjasnilo katolicima. Ta je brojka otprilike ista sedam godina poslije popisa, a u najrecentnijim istraživanjima iz 2010. godine ne mogu se primijetiti značajnije promjene¹¹.

Grafikon 1. - Konfesionalna pripadnost u postotcima. Izvor: ISSP 2008.

Važno je, kada se istražuje religioznost pojedinca ispitati ne samo kako se konfesionalno izjašnjavaju, već i kako sami procjenjuju svoju religioznosti te u što vjeruju i kako se ta vjerovanja očituju u svakodnevi¹².

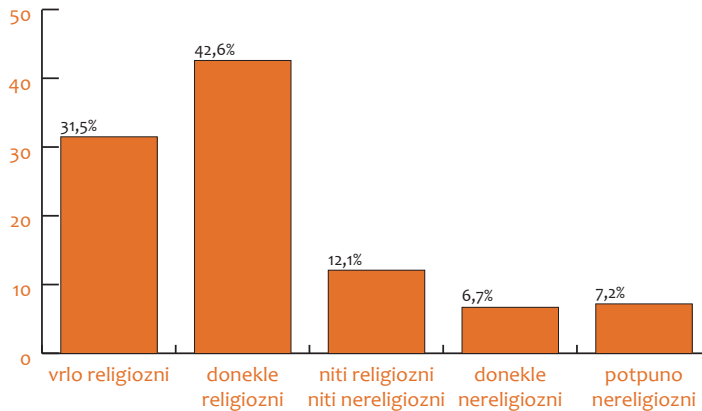
9 | Črpić, G. i Zrinščak, S., 2005.; Ančić, B., 2011.

10 | Vrčan, S., 2000.

11 | Nikodem, K., 2011.

12 | O skalama koje se koriste u ovim pitanjima možete pronaći više u poglavlju Metodologija provedbe istraživanja.

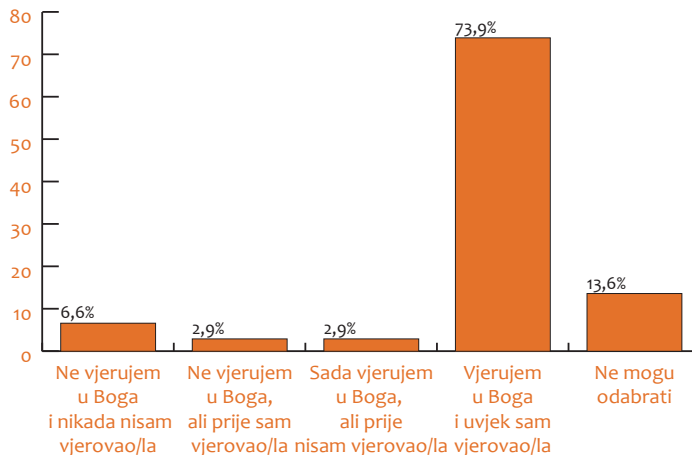
Vjera u obrazovanje i obrazovanje u vjeri

Grafikon 2. - Religijska samoidentifikacija. Izvor: Aufbruch, 2007.

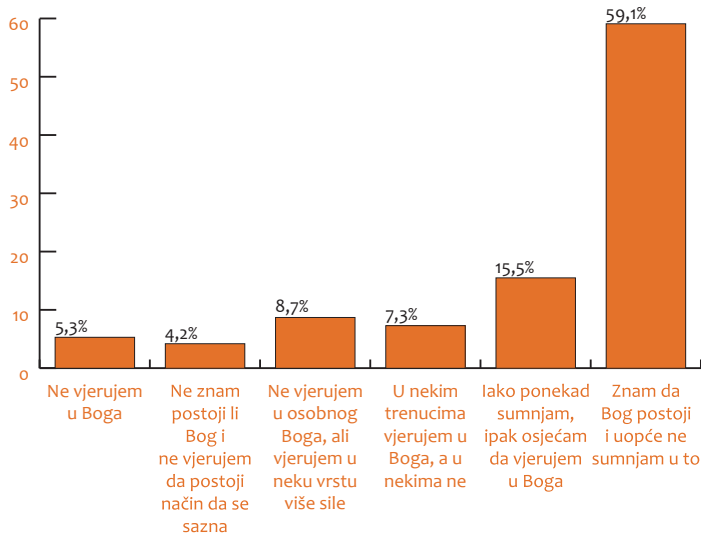
Istraživanja pokazuju kako je religijska samoidentifikacija postojana, to jest kako nema većih promjena s obzirom na različitu metodologiju ili godinu istraživanja¹³. Postoci ispitanika koji se smatraju religioznima (od izrazito/vrlo religioznih do donekle religioznih) u hrvatskom društvu kreću se između 74% do 88% dok nereligioznih (ovisno o istraživanju) ima u rasponu od 8% do 14%. Stoga možemo reći kako se većina stanovnika u Hrvatskoj izjašnjava religioznima.

- 14 U grafikonima 3 i 4 nalaze se postotci odgovora na pitanje vjerovanja u Boga kroz životni period te odgovori na pitanje vjerovanja u Boga trenutno.

Grafikon 3. - Vjerovanje u Boga. Izvor: ISSP, 2008.

13 | Marinović Jerolimov, D., 2005.; Črpić, G. i Zrinščak, S., 2010.; Nikodem, K., 2011.

Grafikon 4. -Slika o Bogu. Izvor: ISSP, 2008.

Osim visoke razine konfesionalne i religijske identifikacijske visoka je razina i vjerovanja u Boga¹⁴. Ako usporedimo rezultate iz ova dva grafikona, vidljivo je kako oko 9,5% ispitanika ne vjeruje u Boga, pri čemu su 5,3% ateisti te 4,2% agnostici. Skoro 9% u odnosu prema transcendentnom prije bi upotrijebilo opis viša sila nego osobni Bog. Onih koji imaju određenu sumnju i ne vjeruju u Boga ima oko 23%, dok je 60% ispitanika u potpunosti sigurno da Bog postoji.

15

Da sažmemo, prikazani rezultati iz istraživanja religioznosti u Hrvatskoj upućuju da u Hrvatskoj ima oko 11% ljudi koji se smatraju nereligioznima, oko 9,5% koji ne vjeruju u Boga te oko 6,5% koji ne pripadaju niti jednoj religiji. Kako bismo saznali nešto više o nereligioznim osobama analizirali smo neka osnovna socio-demografska obilježja nereligioznih. Iz tablice 1 vidljivo je da su to češće muški ispitanici, ispitanici između 18 i 39 godine života, ispitanici sa srednjoškolskim, višim i visokim obrazovanjem te ispitanici iz grada. S obzirom na to da se nereligiozni mogu podijeliti na ateiste, agnostike i one koji imaju određeni religijski identitet, ali ne osjećaju religijsku pripadnost (više o ovoj podjeli može se pročitati dalje u tekstu), prikazali smo i podatke za dvije religijske dimenzije – konfesionalnu pripadnost i vjerovanje u Boga.

Zanimljivi su podaci o iskazivanju konfesionalne pripadnosti nereligioznih ispitanika. Više od polovice (oko 56%) nereligioznih ispitanika iskazuje konfesionalnu pripadnost i to

14 | Međutim prema rezultatima iz različitih istraživanja provedenih tijekom 1990-ih i 2000-ih na razini stavova prema seksualnosti i braku postoje značajna odstupanja.

	Religiozni	Niti religiozni niti nereligiozni	Nereligiozni
Spol			
muški	39,2	51,4	60,9
ženski	60,8	48,6	39,1
Dob			
18-39	38,3	41,5	49,6
40-59	36,3	40,8	24,8
60+	25,4	17,6	25,6
Obrazovanje			
bez obrazovanja osnovnoškolsko obrazovanje	21,2	7,9	6,0
srednjoškolsko obrazovanje	61,1	75,7	53,4
više i visoko obrazovanje	17,7	16,4	40,6
Rezidencijalni status			
grad	59,9	73,2	81,1
selo	40,1	26,8	18,9
Konfesionalna pripadnost			
Rimokatolička	95,2	82,7	45,4
bez pripadnosti	0,7	10,1	43,8
ostalo	4,1	7,2	10,8
Vjerovanje u Boga			
ne vjeruju u Boga	1,3	19,5	84,3
vjeruju u Boga	98,7	80,5	15,7
Ukupno	77	11,9	11,1

Tablica 1. - Sociodemografska i religijska obilježja (ne)religioznih. Izvor: ISSP, 2008. (u%)

uglavnom rimokatoličkoj vjeri¹⁵. S druge strane, velika većina nereligioznih ispitanika ipak ne vjeruje u Boga (84,3%). Dakle vidljivo je da nereligiozni ispitanici u identifikacijskom smislu nisu homogena grupa. Stoga se ne može reći da su nereligiozni ispitanici u potpunosti nezainteresirani prema religiji već je važno opsežnije i dublje istražiti koji su njihovi stavovi, potrebe i uvjerenja.

15 | Tradicionalna pripadnost određenoj konfesiji nereligioznih u razdoblju od 1968. do 1990. godine primijećena je i u istraživanju Marinović Jerolimov, D., 1993.

2.3. Određenje nereligioznosti

Prije pokušaja definiranja nereligioznosti zanimljivo je spomenuti kako se radi o području koje je slabo istraživano, pa čak i u bivšim socijalističkim društvima. Tek posljednjih desetak godina mogu se pronaći sve učestalija istraživanja uglavnom u SAD-u. Razlozi za ovo zanemarivanje su brojni – od teorijskih promjena¹⁶ do činjenice da se to smatra drugorazrednom temom, temom koja proizlazi i dolazi iza religije. Ono što jest očito je da su i religija i njezin antipod, nereligija, društvene pojave koje su dinamične i koje se vrlo često mijenjaju i preoblikuju uz niz individualnih i različitih interpretacija¹⁷. Stoga kako bismo mogli lakše definirati nereligioznost, možemo dati definiciju religioznosti koja se koristi u empirijskim istraživanjima. Religioznost je individualni aspekt religijskog fenomena – subjektivan sustav značenja, vjerovanja, stavova, osjećaja i ponašanja orijentiran prema transcendentnom i svetom, a koji utječe na ponašanje pojedinca/vjernika i u svjetovnom kontekstu. Takav sustav se razvija uvijek u određenim društvenim okolnostima i kao takav je obilježen individualnim i društvenim karakteristikama¹⁸. Međutim, nereligioznost se ne može definirati samo kao puko odsustvo religioznosti već se mora dopuniti i sadržajima kao što su nereligijski osjećaji, djelovanja i vjerovanja. Nereligija se, prema tome, može definirati¹⁹ kao kolektivni sustav vjerovanja, osjećanja i djelovanja koji odražavaju odsustvo dimenzija religioznosti, dok je nereligioznost individualni odraz tog odsustva. Stav prema religiji se tako može formirati kao stav prema socio-kulturnom fenomenu, a ne samo kao nevjerovanje u Boga (ateizam). Nereligioznost se može opisati i na način da se promatra intenzitet nereligioznosti, pri čemu osoba može biti izrazito protivna religiji (anti-religijska) ili indiferentna (a-religijska). Nereligioznost je, isto tako, subjektivan sustav značenja, (ne)vjerovanja, osjećaja i ponašanja koji su orijentirani prema transcendentnom i svetom, bilo da se radi o negiranju i odbijanju transcendentnog i svetog, ili prihvaćanju, ali bez ostalih elemenata

17

16 | Jedan od razloga zašto je ta tema bila teorijski i empirijski zanemarivana leži upravo u teorijskim promjenama koje su se odvijale tijekom posljednjih pedesetak godina. Teorija sekularizacije je bila dominantna teorijska perspektiva tijekom '60-ih godina, nastojeći naglasiti kako religija postaje sve više marginalna društvena pojava te kako joj se društvena značajnost smanjuje. Svi teoretičari sekularizacije nisu unisono promišljali položaj religije i religijske promjene. Linda Woodhead i Paul Heelas smatraju da se sekularizacijski diskurs može podijeliti na četiri tipa: (a) teza nestanka koja govori o nestanku religije kao izvoru davanja značenja svijetu; (b) u tezi diferencijacije glavna ideja je da će se religija povući u privatnu sferu te time postati društveni beznačajna; (c) deintenzifikacijska teorija ili teorija slabljenja koja ne predviđa da će religija nestati iz javne sfere već da će samo oslabiti njezin položaj; (d) teorija koegzistencije u kojoj se tvrdi da religija u nekim uvjetima može doživjeti sekularizaciju, dok u nekim društvenim situacijama može doživjeti revitalizaciju i porast. Stoga je sekularizacijski teorijski diskurs podrazumijevao nereligiozne ljude bez dubljeg empirijskog istraživanja njihovog identiteta i svakodnevnog života.

17 | Bainbridge, W. S., 2005., Edgell, P. et al., 2006., Hout, M. and Fischer, C. S., 2002., Hunsberger, B. E. and Altemeyer, B., 2006.; Jagodzinski, W. and Greely, A., 2008.; Kosmin, B. A. and Keysar, A., 2006.; Sherkat, D. E., 2008.

18 | Marinović Jerolimov, D., 2005.: 292

19 | Marinović Jerolimov, D., 1991.

religioznosti (pripadanje određenoj religiji, religijska praksa, prihvaćanje dogmi, itd.). Zato se osoba koja ima takav sustav može nazvati još i sekularnom osobom. Dakle radi se o mogućnostima da netko može biti nereligiozan i nemati ništa protiv religije, nereligiozan i biti protiv religije, nezainteresiran za religijsko ili primjerice nesvjestan religijskog.

Često se u kontekstu promatranja nereligioznosti i mogućih izvedenica određenih nereligioznih elementa kod pojedinaca, govori o ateistima i ateizmu ili agnosticima i agnosticizmu ili pak o onima koji imaju religijski identitet, ali ne pripadaju religijskoj organizaciji²⁰. Kako bi se osmislile kategorije nereligioznosti koriste se dva religijska elementa kao kriteriji – (ne) pripadanje i (ne)vjerovanje. Time dobivamo tri kategorije nereligioznih osoba: ateisti, agnosticici i necrkveni vjernici²¹. Ateist je osoba koja ne vjeruje u Boga i smatra da je koncept Boga općenito besmislen i nema nikakvog značenja²², dok je agnostik osoba koja tvrdi da na „posljednja pitanja“ (i na pitanja o postojanju Boga) ne možemo dati konačne odgovore jer ih ne možemo razumom ni umom dokučiti²³. No, tu nastaje određena konfuzija. Osoba koja je nereligiozna ne mora nužno biti i ateistična te isto tako osoba koja je ateistična nije nužno nereligiozna. Međutim, religija može biti i određeno kulturno nasljeđe ili povezana s etničkom/nacionalnom pripadnošću pa se u ovakvim slučajevima osoba može smatrati religioznom, a pri tom ne vjerovati u transcendentno ili sveto. Nadalje, u nekim religijama, poglavito na Istoku, ne postoji koncept Boga te stoga nije imanentno vjerovanje u Boga²⁴. Isto tako netko može ne prihvaćati elemente religije, poput religijskih rituala, obreda, vjerovanja i sl., ali vjerovati u onostrano. Sve su ovo različite interpretacije i uvjerenja nereligioznih ljudi koja su, tijekom ovog istraživanja i izražena od strane ispitanika.

Stavovi nereligioznih osoba prema religiji/vjeri

Na početku intervjua ispitanici su bili upitani o njihovim stavovima prema religiji/religijama i vjeri te razlikuju li ta dva koncepta²⁵. Svi ispitanici razlikuju religiju i vjeru, pri čemu su u definiranju religije koristili različite pojmove. U nekim pitanjima ispitanici prave i razliku između religije i crkve. Stavovi prema religiji/religijama se kod nereligioznih razlikuju na način da postoje oni koji smatraju da ne postoji ništa pozitivno kod religije, dok neki ispitanici ističu da postoji i pozitivna strana religije. Kritike koje su iznijeli ispitanici prema religiji/

20 | Vernon, G. M., 1969.

21 | Baker, J. O. and Smith, B. G., 2009.

22 | Baggini, J., 2003.

23 | Eller, D., 2005.

24 | Eller, D., 2005.

25 | Vjera je u monoteističkim religijama osoban, neposredan odnos i susret s Bogom koji se objavljuje te slušanje i preuzimanje Božje Riječi u djelovanju i životu, dok je religija u tom smislu, institucionalizirana vjera (Skledar, N., 2001).

religijama mogu se svesti na ove aspekte: kontrola i zavaravanje masa, financijsko interesno djelovanje, fundamentalizam koji proizlazi iz religije, agresivno nametanje u društvenoj sferi, razdvajanje ljudi i nametanje vrijednosnog sustava kao jedinog ispravnog. Pozitivnu ulogu je istaknuo jedan ispitanik koji smatra da religija ima važnu ulogu u društvu i povijesti. Petero ispitanika istaknulo je pozitivan stav prema budizmu. Navedene kritike razlikuju se između ispitanika na način da dio ispitanika smatra da su sve religije iste, dok dio ističe da postoje neke religije koje su „demokračićnije“. Prema vjeri stavovi su nešto drugačiji nego prema religiji/religijama. Naime, iako se i tu stavovi protežu od izrazito negativnih, do izrazito pozitivnih, dva su glavna stava prema vjeri. Jedan stav je da vjera pomaže u životu i daje smisao određenim životnim situacijama te da ju kao osobni izražaj “treba omogućiti kao individualno pravo pojedinaca”. Drugi stav je da je vjera „potrebna onima koji ništa ne znaju“ te da u današnjem vremenu razvojem znanosti ne postoji potreba za vjerom.

U ovom prikazu izneseni su stavovi (kritike) prema religiji i vjeri te osnovni elementi definiranja religije i vjere.

	Religija	Vjera
Definicije	Tradicija, kultura, institucija, organizirano prakticiranje vjere, poduzeće, hijerarhija, crkva.	Dio religioznosti, osobno, intimno, privatni odnos s Bogom, vjerovanje u nadnaravno, odsustvo činjenica, ideologija.
Stavovi i kritike	Kontrola, zavaravanje masa, financijsko interesno djelovanje, fundamentalizam, agresivno nametanje u društvenoj sferi, razdvajanje ljudi, nametanje vrijednosnog sustava kao jedinog ispravnog. Važna uloga u društvu i povijesti.	Vjera pomaže u životu i daje smisao određeni životnim situacijama. Vjera je „štaka“ potrebna onima koji ne znaju „bolje“, „znanstvenije“.

Tablica 2. - Definicije, stavovi i kritike religije/vjere nereligioznih ispitanika.

Stavovi nereligioznih osoba prema religiji/vjeri u hrvatskom društvu

Sudionike smo pitali i o ulozi religije u Hrvatskoj te očekivanja koja imaju prema religiji u hrvatskom društvu. Ispitanici su imali različita mišljenja o ulozi religije, od onih koji smatraju da religiji nije mjesto u javnoj društvenoj sferi do onih koji su isticali pozitivne primjere javno-društvenih istupa. Pitanje društvenog položaja religije dosta ovisi i o odnosu same države spram religije/religija i crkve/crkvi, ali i o nastojanjima da religije utječu na određene državne elemente, a i društvene procese. Interesantno je i pitanje koje se pojavilo u nekim intervjuima, pitanje u kojoj mjeri u suvremenim demokracijama religije mogu biti javno-društveno angažirane, odnosno koliko su kompatibilne s demokracijom²⁶. Jasenka tako napominje da

ono što je tu problem je, što tu nema, znaš ta demokracija s crkvom je vrlo čudna, tko dolazi pregovarati u ime crkve s nekim. Ne dolazi čovjek koji je religiozan i vjernik nego neki njegov predstavnik koji nije biran, i onda tu sve pada u vodu. Ja bi im svakako dala glas, ali je i jako važno da te manje religijske zajednice imaju nekakvo pravo... S druge strane je problem što vrlo često kod svih crkvi nema kompromisa, tako da mislim da trebaju imati, ali treba ih izdvojiti iz tih nekih priča.

Osim unutrašnje demokratičnosti dominantne crkve propituje se i demokratičnost odnosa prema ostalim vjerskim zajednicama. Jasenka kaže kako

20

druge crkve imaju puno manje utjecaja, i u biti niti ne znam što o tome misli islamska zajednica ili što misli pravoslavna crkva u Hrvatskoj ili što misli, ne znam, židovska zajednica ili bilo 'ko drugi, to se skoro uopće ne čuje i nema nikakav upliv na politiku niti na svakodnevni život.

U sljedećoj tablici prikazani su stavovi ispitanika o ulozi religije u javnoj i privatnoj sferi u Hrvatskoj.

Uloga religije u Hrvatskoj	Sadržaj stavova	Citati ispitanika
Religija/vjera u javnoj sferi	i u društvu i u državi	<i>U nekim pitanjima, da bi oni trebali imati pravo izraziti svoje mišljenje, ali mi se čini nevjerojatno da toliko imaju utjecaja... da... zapravo neke druge sfere praktički nemaju takav utjecaj, a isto su nekakve interesne skupine ili nešto takvo. (Monika)</i>
	da u društvu, ne u državi	<p><i>Religija bi trebala biti dio društva, no ne vezano uz državu, odvojiti od države. (Borna)</i></p> <p><i>Pa religioznih ljudi u Hrvatskoj, i to koji pripadaju katoličkoj vjeroispovijesti, ne znam 85-90% onda nije nelogično da imaju jako velik utjecaj, s druge strane ako smo rekli da smo sekularna država i odvojena je politika od crkve, onda to treba tako ostati. Pa onda ta država ima pravo u svojim državnim školama ili u svom budžetu ne znam kako se ponašati onako kako država misli, ali svakako da ih treba pozvati na dijalog, imaju apsolutno pravo na dijalog. (Jasenka)</i></p>
Religija/vjera u privatnoj sferi	Niti u društvu niti u državi	<p><i>Intimna stvar pojedinca na koju država ne treba imati ni pozitivnog ni negativnog utjecaja, dakle ne treba ju niti sprječavati, ali ne treba je niti hraniti na taj način da svi drugi, ovaj, zapravo moraju pridonositi nečemu što je nečiji intimniji osjećaj... Ima pravo iskazati svoj stav, međutim, meni se ne sviđa kad se taj stav preuzima da postane neki opći ili čak i državni. (Nikola)</i></p> <p><i>Pa crkva... u prvom redu bi trebala biti usmjerena na pojedinca... (Boris)</i></p> <p><i>Idealno mjesto je ono, pa da bude financirana od onih koji vjeruju, od vjernika, da bude i da prema tome da ono bude u crkvama ili gdje već, ali nikako da bude toliko prisutna u javnom životu. (Domagoj)</i></p> <p><i>Mislim privatna stvar svakog pojedinca. (Nikolina)</i></p> <p><i>Mislim da bi trebali imati onak'kak'su imali prije dvadeset godina da su potpuno neprimjetni, ko voli nek'izvoli i onda tamo samim time idu onda pravi vjernici u crkvu i onda su vjernici ljudi koji istinski vjeruju. (Nikolina)</i></p>

Iako upitani o ulozi religije općenito u hrvatskom društvu, ispitanici su se uglavnom izjašnjavali oko Rimokatoličke crkve. Iznoseći kritiku Rimokatoličke crkve u Hrvatskoj, stavovi ispitanika tematski se odnose na tri dimenzije koje zajedno uzete nastoje dokazati nedostatak kredibiliteta crkve ili čak njezinu štetnu funkciju u hrvatskom društvu. Prvo govori se o:

1. internim problemima crkve (zastarjelost, nekritičnost, kruta hijerarhičnost te ono što se percipira kao licemjerne vrijednosti, primjerice materijalizam),
2. zatim o problemima njezinih vanjskih odnosa i interakcije s društvom i vjernicima, prije svega kritizirajući odnos s politikom, moć koju crkva ima te izvore njezinog financiranja,
3. iznosila se i funkcionalna kritika crkve, o tome kako ne radi ono što bi trebala raditi, a najviše primjera vezano je bilo uz njezinu karitativnu funkciju.

Navodimo neke od citata u kojima se mogu vidjeti teme stavova ispitanika

Konkretno HDZ nikada ne bi uspio onoliko koliko je uspio imati političke moći bez Katoličke crkve. Prema tome, Katolička crkva je svjesno dala svoj dio političke moći HDZ-u, e sad da to nije bio HDZ pitanje je šta bi i da li bi crkva imala onoliko moć. Ja razumijem da je u trenutku rata koji je izbio '91 bilo logično da se buđenjem nacionalne svijesti i budi ponovno vjerski identitet koji je bio poprilično zatomljen, jer je već bio na neki način i zanemario... Međutim oni ne žele gubiti moć i oni će dati sve od sebe da ne gube moć i na svaku akciju koju bude bilo 'ko bude poduzimao oni će pružati otpor na razne načine. (Mario)

Pa iritantno je u iznosu novaca koji se odvaja konkretno za Katoličku crkvu, utjecaj koji oni imaju u društvu od vjeronauka, od toga što utječu na politiku, oni vrlo ono jasno izražavaju svoje, ono, desničarske stavove, što smatram da apsolutno nije, ne smije bit' njihova funkcija, pogotovo ako svi zajedno financiramo, to je krajnje nekorektno, ne? (Domagoj)

Ja ne kažem da ne treba uopće financirati vjerske zajednice, jer neke vjerske zajednice u nekim segmentima rade dobar posao i u tim stvarima u kojima rade dobar posao – to bi trebalo omogućit' da funkcioniraju i dalje... odlučio bih da oni koji žele sudjeluju u financiranju vjerskih zajednica i da onda sami biraju koju će vjersku zajednicu financirati. (Mario)

Lijepo mi je da postoji Caritas i ja kak' sam ja nekakve moje stvari dala u Caritas, onda dobivam onaj njihov leaflet i imaju super; krasne stvari rade, idu invalidima, siromašnima, obiteljima s puno djece, pa to je prekrasno, baš lijepo da to rade, al' po meni je to uloga države. (Hana)

Ja sam vidio, sreo x ljudi koji su potrebiti i koji pokucaju na vrata i oni ih odbiju, al' baš su potrebiti, ono treba im, ono, a ne treba im puno, malo tek toliko da prežive, i odbiju ih jer su oholi i bahati i to je isto što me smeta, a ponovio sam: 32000 djece ispod 16 godina je gladno u ovoj državi. Mislim da se skrbe o njima imali bi moju potporu, a kamo li krupne stvari da se dešavaju, al' ne, njima je bitno što njima državni konkordat, konkordat između Vatikana i Republike Hrvatske omogućava godišnje, to je ono što je njima bitno. (Borna)

(Ne)religiozna socijalizacija nereligioznih osoba

S obzirom na to da postoji više načina na koji osoba postaje religiozna, od kojih je svakako dominantno iskustvo odgoja u obitelji, postoje i različiti način zbog kojih osoba postaje nereligiozna. U intervjuima smo postavili pitanja o odgoju unutar njihove obitelji prema religiji i vjeri te jesu li primili neke od sakramenata ili pohađali vjeronauk. U odgovorima koje smo dobili bilo je očito da je kod nekih ispitanika uloga religije u odgoju bila nepostojeća ili marginalizirana. Što se tiče odgoja ispitanika i odnosa prema religiji/vjeri mogu se primijetiti zajednički obrasci. Kod nekih ispitanika odgoj prema religiji bio je indiferentan, odnosno o samim religijskim temama se uglavnom nije puno ili uopće govorilo. Ovo iskustvo je posebno osnaženo odrastanjem u socijalističkom/ateističkom okruženju gdje je velikim djelom i okolina odražavala ovaj pristup. Kod dijela ispitanika uopće nije bilo razgovora o vjeri/religiji u obitelji. Pored odsustva religije/vjere u odgoju kod nekih ispitanika postojala je socijalizacija u nereligioznost. Uz ova dva obrasca kod nekih nereligioznih ispitanika postojao je i odgoj u religiji. Što se tiče religijskog opredjeljenja roditelja jedan ili oba roditelja su bili nereligiozni ili vjernici, ali kojima njihova vjera nije bila značajna u tolikoj mjeri da bi ju odgojem prenosili. S obzirom na to da su ispitanici koji su sudjelovali u intervjuima rođeni između 1961. i 1980. godine, dakle u razdoblju socijalizma, primjećuje se i društveni utjecaj na nereligioznu socijalizaciju. Upravo im to predstavlja i jedan od izazova obrazovanja njihove djece koja su sada suočena s religijskim obrazovanjem, jer kada su i sami pohađali školu tako nešto nije postojalo, odnosno dominantni društveni, a time i stav u obrazovnom sustavu prema religiji bio je upravo obrnut. Taj oštri rez između dva sustava vrlo je vidljiv kroz cijelo istraživanje te je odredio i obrazovni doživljaj mlađih generacija. Tako je, na primjer, Nikolina ispričala kako je njezin otac bio član komunističke partije do 1990. godine te kako nije bila religijski odgajana. Nakon društvenih promjena otac joj je odredio da mora ići na vjeronauk za što kaže da je u njoj izazvao revolt prema religiji. Kada je u pitanju religija međugeneracijski odnosi očito igraju značajnu ulogu u izgradnji identiteta ispitanika. Tako se često navodi uloga starijih generacija (bake, djedovi) u odluci o krštenju djece, a vrlo često se isto obrazlaže željom za prenošenjem obiteljskih, etničkih ili nacionalnih tradicija. U tablici su prikazane iskazane situacije u odnosu prema (ne)religijskoj socijalizaciji u obitelji i okolini.

(Ne)religijska socijalizacija	Odgojne situacije	Citati ispitanika
Socijalizacija u obitelji	izostanak religijskog i nereligijskog odgoja	<p><i>Nisu mi nametali, dakle mislim da sam se ja ono izgradila. (Zlata)</i></p> <p><i>Mene je jednostavno to obišlo (...) i sestra je religiozna (...) i nikad me nije gnjavila, oni (roditelji) su mene pustili da radim svoje. (Tomo)</i></p> <p><i>U ovoj baš nekoj obitelji koja uključuje od naše bake pa njihove, nitko nije religiozan, ne znam za religiozne, al' nitko nije prakticirao, znaš, crkvene elemente. (Monika)</i></p>
	prisutnost nereligijskog odgoja	<p><i>Ja sam ateist, cijeli život, nisam ni kršten nema ni jedan sakrament, jel' tako samo odgojen. Ja sam onako iz jedne, ajmo reć', ljevičarske obitelji... u kojoj nitko od djece nije kršten tako da, da, odgojen sam kao ateist i to je način na koji pokušavam odgajat' svoju djecu, al' ovaj, međutim, znalo se isto tako ove neke tradicijske stvari, tipa da se za Božić radi to i to, jel'?' Međutim, odgajan sam kao ateist. (Nikola)</i></p> <p><i>Ja sam odgajana kao ateist, iako je moja mama vjernik, i moja baka je bila veliki vjernik, ali u kući smo tradicionalno slavili sve žive i pravoslavne i katoličke, ja sam iz miješane obitelji, sve te nekakve obrede i to, ali u crkvu nismo išli, bila sam krštena, a da to nisam znala, jer me baka krstila, a nisam išla na nikakve te škole... onda sam doduše došla u katolički internat s 14 godina što je stvorilo samo puno veći otpor prema crkvi i religiji kao takvoj. (Jasenka)</i></p>
	prisutnost religijskog odgoja	<p><i>Meni je mama znala reći: „Nemoj reć u školi da smo kitili bor... Odi ti tamo ćerce, tamo da vidiš šta to je, što to ima, ono tradicionalno.“ Zašto? Zato što je baki bitno i zato što ne znam, krstili smo mi i moju djecu radi bake i djeda... (Darinka)</i></p> <p><i>Ja zapravo, dobro, to bi mi doma objasnili mama i tata te tradicionalne neke stvari, u crkvi sam slušala što sam slušala, štrebala sam napamet neke molitve. Župnik nam je bio famozan, njega se sjećam kao prekrasnog čovjeka koji me krstio, pričestio, krizmao i oženio. (Darinka)</i></p> <p><i>Pa ono ja sam išao i na vjeronauk, baka je bila prilično religiozna, bila je dobra osoba, roditelji su bili onako nešto između ne, oni su htjeli da ja idem na vjeronauk ... njima je to nešto značilo, valjda su mislili da je to nekakav izvor morala i dobrog ponašanja tako da sam ja, u principu, može se čak reći, u nekakvoj umjereno religioznoj obitelji. (Domagoj)</i></p>

(Ne)religijska socijalizacija	Odgojne situacije	Citati ispitanika
Socijalizacija u okolini	odsutstvo religije	<p><i>Ja sam bila u Jugoslaviji u školi tako da se nije pričalo o tome, nekako kako dijete ide samo, ja sam vidjela neke ljude u crkvi, pa sam kao mala, jako mala mislila da tamo idu samo luđaci, jer su mi tako izgledali čudni, tamo su nešto mumljali. To mi je prvi, recimo prvi kontakt s religijom. (Višnja)</i></p> <p><i>Jedna od stvari koju sam ja relativno kasno u životu shvatila, ali to ti sada govori o obrazovanju u bivšoj Jugoslaviji, da Isus Krist nije izmišljen lik. Znači ja sam vjerovala da je on kao Djed Mraz, totalno neka bajka. (Jasenska)</i></p>

Kao što se može vidjeti u prethodnoj tablici, pitanje religije/nereligije unutar obiteljske socijalizacije i samog odgoja vezanog za religijske teme, nereligioznost može biti prenošena socijalizacijom, ali može se razvijati usprkos prisutnosti religijskog odgoja ili uopće nepostojanja odgoja vezanog za religiju. Osim obiteljske socijalizacije, za razvoj nereligioznosti značajan je i širi socio-kulturni kontekst prije 1990-ih.

3. OBRAZOVANJE I RELIGIJA

Stvarno, k'o ono crnci '60-ih u Americi, 50-ih koje su to bile, to je bilo prije... E ono kad se počelo, kad je ona Rosa sjela u autobusu, e netko treba sjest u autobus. Ja sjedam moju djecu u autobus, al' se ništa ne mijenja, a evo, ovo je moje sjedanje u autobus... Ne znam, ja danas kad sam izlazila iz kuće, onda je moj muž rek'o djeci: „Djeco ide vam se mama borit's vjetrenjačama.“ (Anita)

3.1 Modeli religijskog obrazovanja u Europi

U većini obrazovnih sustava europskih zemalja prisutno je i religijsko obrazovanje. No postoje razlike u načinu na koji se podučavaju religijski sadržaji, odnosno postoje modeli religijskog obrazovanja. Najopćenitije, razlikuje se konfesionalno i nekonfesionalno religijsko obrazovanje¹. Konfesionalnim religijskim obrazovanjem nastoji se obrazovati djecu u određenoj religiji kako bi stekli obvezu prema određenoj religiji. Drugim riječima, ovaj oblik obrazovanja izravno pretpostavlja određeni religijski stav. Nekonfesionalno religijsko obrazovanje znači učiti djecu o religijama kako bi mogli sami ostvariti svoj stav prema religiji/religijama. Ako bismo željeli malo više razraditi ovaj model onda se religijsko obrazovanje može podijeliti na (1) obrazovanje u vjeru/religiju, (2) obrazovanje o religijama, (3) obrazovanje iz religija²:

1. **Obrazovanje u vjeru/religiju (Education in religion)** – podučava se jedna religija i to „iznutra“ kako bi učenici vjerovali u tu religiju i stvorili obvezu prema njoj (konfesionalni pristup). Osoba koja podučava je vjernik, dok religijska zajednica određuje kurikulum predmeta, metode podučavanja, izobrazbu nastavnika/ice te i samog nastavnika/icu. O drugim religijama se uči, ali iz perspektive jedne religije. Ovakvom izobrazbom nastoje se formirati nove generacije vjernika, pri čemu je glavna kritika kako tomu nije mjesto u javnim školama.
2. **Obrazovanje o religijama (Education about religion)** – deskriptivnim i povijesnim pristupom nastoji se podučavati o religiji/religijama izvan njih samih. Uči se o religijskim

1 | Marinović, A., 2007.

2 | Hull, J., 2001.

vjerovanjima, vrijednostima i praksama s ciljem shvaćanja kako to može utjecati na pojedinca i zajednicu. Svete knjige, poput Biblije ili Kurana, se ne čitaju kao sveti tekstovi nego kao povijesno-književna literatura. Takvo obrazovanje naziva se komparativne religije ili religijske studije.

3. Obrazovanje iz religija (Education from religion) – ovakvim pristupom nastoji se učenicima pružiti prilika da na određena vjerska i moralna pitanja mogu dobiti odgovore od različitih religija kako bi onda sami mogli izgraditi svoje osobne stavove. Koriste se sadržaji koji već postoje u religijama kako bi se potražili odgovori na šira duhovna i etička pitanja. Takvim obrazovanjem u fokus predmeta stavljaju se učenička iskustva.

Spomenuti modeli vrlo često ne mogu se pronaći u školskim praksama u svom čistom obliku. Često se radi o određenim kombinacijama tih modela koji ovise o raznim faktorima, od kojih je jedan od najvažnijih religijska situacija ili religijski krajobraz određenog društva. Tako primjerice u zemljama u kojima se većina stanovnika izjašnjava katolicima, kao što su Italija, Španjolska, Portugal ili Poljska mogućnost konfesionalnog religijskog obrazovanja se ne tumači utjecajem dominantne religije, nego kao odvojenost crkve i države, pri čemu država svojom neutralnom pozicijom omogućava ostvarivanje individualnih religijskih sloboda. Uz spomenute zemlje tu se još nalaze Austrija, dio Švicarske, Belgija i većina zemalja središnje i istočne Europe. Tamo gdje je situacija mješovita, kao što su Njemačka i Nizozemska, katoličko i protestantsko religijsko obrazovanje postoji u javnim školama. U Nizozemskoj 2/3 škola su kršćanske škole, dok 1/3 ima neutralni stav u odnosu prema religijskom obrazovanju. Nakon javnih rasprava Nizozemska država osigurala je jednakopravnost „neutralnih“ javnih škola u kojima se ne provodi religijsko obrazovanje i vjerskih škola. U skandinavskim zemljama, Engleskoj, Walesu i Škotskoj provodi se religijsko obrazovanje nekonfesionalnog tipa, iako se radi o državama koje uglavnom imaju državne crkve. U Francuskoj, gdje je strogo odvojena crkva od države, religijsko obrazovanje ne podučava se u javnim školama. No, u Francuskoj su razvijene privatne škole, pa i one, primjerice, katoličke u kojim je upisano 20% od svih francuskih učenika. Zadnjih se godina u Francuskoj govori o problemu religijske neobrazovanosti učenika kojima je onda teško razumjeti francusku povijest, umjetnost, pa čak i francuski jezik³. Bitno je napomenuti da kod onih europskih zemalja koje imaju konfesionalno religijsko obrazovanje dolazi do promjena zbog toga što su sve jasnije razlike između religijskog obrazovanja unutar škole i religijske poduke unutar crkve. Zbog toga su se kurikulumi religijskog obrazovanja promijenili na način da „od katehetskog (rast u vjeri), formativnog, pastoralnog i evangelizacijskoga cilja glavnim ciljem postaju obrazovni i interkulturalni ciljevi, građanski odgoj i odgoj za mir i toleranciju“⁴.

3 | Kaempf, B., 2000., Davie, G., 2005.

4 | Marinović, A., 2007.

Većina postsocijalističkih zemalja, kao što je već spomenuto, odabrale su konfesionalni tip religijskog obrazovanja nastojeći istaknuti pripadanje kršćanskoj Europi, u kojoj pak s druge strane sve više nestaju elementi konfesionalnog religijskog obrazovanja i u kojoj se ističe da religijsko obrazovanje mora doprinijeti općem obrazovanju, izgradnji dijaloga, mira, tolerancije i multikulturalnosti te poštivanju dječjih prava⁵.

3.2 Pravni i formalni okviri vjerskog odgoja i obrazovanja u Hrvatskoj

Početak 1991. godine Ministarstvo prosvjete i kulture RH uputilo je dopis vjerskim zajednicama s informacijom o uvođenju vjerske pouke u osnovne i srednje škole u Hrvatskoj, s početkom u školskoj godini 1991./1992. Nakon toga su hrvatski katolički biskupi poslali Poruku o vjerskom odgoju u školi i župnoj zajednici u kojoj su istakli spremnost na uvođenje vjeronauka u osnovne i srednje škole. Uvođenjem vjeronauka od školske godine 1991./1992. Katoličkoj crkvi dana je mogućnost da definira sadržaj i način podučavanja vjeronauka, ali i da osposobi učitelje za izvođenje nastave. Ministarstvo je odredilo da se nastava vjeronauka uvodi postupno u škole, pri čemu je potrebno imati barem 7 zainteresiranih učenika u razredu i to po 2 školska sata tjedno (iznimno može biti i manje, ali uz odobrenje Ministarstva). Zakonski okvir vjeronauku u školama bio je donesen tek 1996. godine kada je potpisan Ugovor između Svete Stolice i Republike Hrvatske o suradnji na području odgoja i kulture⁶ na temelju kojeg je 1999. godine sklopljen i Ugovor između Vlade Republike Hrvatske i Hrvatske biskupske konferencije o katoličkom vjeronauku u javnim školama i vjerskom odgoju u javnim predškolskim ustanovama. Na temelju dvaju spomenutih ugovora koji reguliraju katolički vjeronauk uspostavljaju se sljedeći uvjeti:

- katolički vjeronauk u svim javnim predškolskim, osnovnoškolskim i srednjoškolskim institucijama je izborni predmet koji dobiva status obaveznog ukoliko ga učenik/ca izabere;
- potrebno je sedam učenika da se održi nastava vjeronauka;
- vjeronauk se održava dva školska sata tjedno;
- crkveni i školski djelatnici obavezni su informirati roditelje i učenike o ciljevima i sadržaju vjeronauka;
- kompetentnost u stvaranju kurikuluma je u ingerenciji Hrvatske biskupske konferencije, dok Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa potvrđuje kurikulum;
- vjeronaučne udžbenike mora odobriti Hrvatska biskupska konferencija;

5 | Schweitzer, F., 2002.

6 | Između 1996. i 1998. godine uz spomenuti ugovor donesena su još tri ugovora: Ugovor o pravnim pitanjima, Ugovor o gospodarskim pitanjima i Ugovor o dušebrižništvu katoličkih vjernika, pripadnika oružanih snaga i redarstvenih službi Republike Hrvatske.

- dijecezanski biskup određuje osobu koja će predavati vjeronauk;
- postoji mogućnost organiziranja dodatnih vjerskih aktivnosti i omogućavanja vjerskih inicijativa u školama prilikom određenih vjersko-kulturnih događanja u najrazličitijim područjima društvenog i kulturnog života;
- katolička crkva može osnivati predškolske i školske ustanove na svim obrazovnim razinama;
- sve predškolske i školske ustanove, zajedno s visokim učilištima uzimati će u obzir vrijednosti kršćanske etike.

Godine 1998. objavljen je Plan i program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi (nacrt tog programa postojao je već 1991. godine), a kojeg je 2003. godine, pod naslovom Program katoličkog vjeronauka u osnovnoj školi, potvrdio Ministar prosvjete i športa na temelju prijedloga Hrvatske biskupske konferencije. U tom programu napominje se da vjeronauk u Hrvatskoj ima konfesionalna obilježja s obrazloženjem da se radi i o zahtjevima demokratskog i pluralnog društva. Spominju se i tri načela školskog vjeronauka:

- **Vjernost Bogu i čovjeku** gdje je važno da učenici dublje spoznaju Kristovu osobu i cjelovitost evanđelja, pri čemu vjeronauk treba pomoći učenicima u kritičkom prosuđivanju vlastitog života i svih problema, nada i tjeskoba društva i svijeta u kojem žive u duhu Evanđelja i vjere Crkve.
- **Ekumenska i dijaloška otvorenost vjeronauka** gdje između ostalog vjeronauk donosi objektivne spoznaje o drugim religijama, kako se one same shvaćaju, što o sebi uče, i općeljudske i opće-religiozne vrednote prisutne u njima, pri čemu ima i zadaću tumačiti, u duhu kršćanske poruke i tradicije, temeljne vrijednosti naše kulture i civilizacije kao što su ljudska prava, sloboda, autonomija i dostojanstvo ljudske osobe. 29
- **Načelo korelacije u vjerskom odgoju i obrazovanju** u kojem se teži ostvariti veza između općeljudskog iskustva i kršćanske vjere kako bi se izgradila zrela vjera učenika u procesima vjerskog odgoja i obrazovanja.

Stoga je cilj vjeronauka upoznavanje katoličke vjere na informativno-spoznajnoj, doživljajnoj i djelatnoj razini radi postignuća zrelosti kršćanske vjere i postignuća cjelovitoga općeljudskoga i vjerskoga odgoja učenika koji žive u svojem religioznom i crkvenom, kulturnom i društvenom prostoru.

U srednjim školama do sada su donesena tri programa, pri čemu je zadnji, Plan i program katoličkog vjeronauka za četverogodišnje srednje škole, donesen 2009. godine. U ovom programu smatra se da se učenicima omogućava stjecanje religioznih sposobnosti kao što su primjerice upoznavanje kršćanstva, razumijevanje čovjeka kao religioznog bića, upoznavanje katoličke vjere kao nositeljice hrvatske povijesti i kulture, prepoznavanje kršćanske vjere kao autentičnog odgovora na životna pitanja, kritičko propitivanje različitih oblika

religioznosti, upoznavanje drugih religija i sl.

Za razliku od osnovne škole, u srednjim školama postoji alternativa vjeronauku – predmet Etika. Oba ova predmeta se podučavaju jedan sat tjedno.

Drugim vjerskim zajednicama dana je mogućnost religijskog obrazovanja u školama tek nakon 2002. godine kada je donesen Zakon o pravnom položaju vjerskih zajednica koji u članku 13 omogućava da se na zahtjev roditelja ili skrbnika, odnosno zajedničke izjave roditelja (skrbnika) i učenika starijih od 15 godina, provodi vjerski odgoj u predškolskim, osnovnoškolskim i srednjoškolskim ustanovama, dok Ministarstvo nadležno za predškolski odgoj, osnovno školstvo i srednje školstvo, daje suglasnost na plan i program te odobrava udžbenike i didaktička sredstva. Vjerski odgoj se ustrojava sukladno ovom zakonu te potpisanom ugovoru između vjerske zajednice i Vlade Republike Hrvatske. Nakon donošenja ovog zakona i nakon što su neke vjerske zajednice potpisale ugovor o zajedničkom interesu, šest vjerskih zajednica izradilo je planove i programe vjerskog odgoja. Tako je Ministarstvo potvrdilo šest nastavnih programa za katolički, pravoslavni, islamski, židovski, adventistički i Crkve Isusa Krista svetaca posljednjih dana vjerski odgoj.

Što se tiče religijskog sadržaja u obrazovnom sustavu Hrvatske, radi se o konfesionalnom religijskom obrazovanju. No, religijski su sadržaji integrirani i u neke druge predmete (materinji jezik i književnost, povijest, geografija, umjetnosti) te se posreduju na tradicionalan način, pri čemu se obrazovni sadržaj povezuje s katehetskim, pastoralnim i evangelizacijskim sadržajima⁷.

U donjoj tablici navedeni su postotci udjela učenika osnovnih i srednjih škola koji pohađaju vjeronauk. U osnovnim školama ukupno 93,57% učenika pohađa vjeronauk, dok je to slučaj s 75,36% srednjoškolskih učenika. Zanimljiva je usporedba sa županijama što se tiče osnovne škole, gdje osim Primorsko-goranske i Istarske županije, preko 90% učenika pohađa vjeronauk (u Krapinsko-zagorskoj županiji čak 99,04%). Razlika je zanimljiva u usporedbi sa srednjom školom gdje ti postotci variraju od 57,46% u Istarskoj do 93,92% u Brodsko-posavskoj. Zamjetne su i razlike između pohađanja vjeronauka u osnovnim školama i srednjim školama u Krapinsko-zagorskoj županiji (razlike od preko 30%), Bjelovarsko-bilogorskoj županiji (razlika oko 26%) te gradu Zagrebu (razlika oko 27%). Dakle, vidljivo je da postoji određeno opadanje u sudjelovanju učenika u nastavi vjeronauka u srednjim školama (skoro 20%)⁸.

7 | Marinović, A., 2007.

8 | Ovi podaci korespondiraju s podacima o rasprostranjenosti religioznosti po regijama u Hrvatskoj (Marinović Jerolimov, D. i Zrinščak, S., 2006.)

Županija	% učenika osnovnih škola koji pohađaju vjeronauk	% učenika srednjih škola koji pohađaju vjeronauk
Zagrebačka	97,11	74,65
Krapinsko-zagorska	99,04	68,12
Sisačko-moslavačka	90,94	73,06
Karlovačka	94,68	82,41
Varaždinska	98,06	71,14
Koprivničko-križevačka	95,62	77,72
Bjelovarsko-bilogorska	92,36	66,55
Primorsko-goranska	83,12	69,44
Ličko-senjska	96,84	89,64
Virovitičko-podravska	96,97	86,93
Požeško-slavonska	97,71	88,28
Brodsko-posavska	96,86	93,92
Zadarska	97,01	81,19
Osječko-baranjska	94,29	73,55
Šibensko-kninska	94,53	86,06
Vukovarsko-srijemska	96,84	89,75
Splitsko-dalmatinska	96,38	85,14
Istarska	74,20	57,46
Dubrovačko-neretvanska	96,39	77,96
Međimurska	97,66	87,49
Grad Zagreb	90,32	63,63
Ukupno	93,57	75,36

Tablica 3. - Učenici osnovnih i srednjih škola u Republici Hrvatskoj koji pohađaju vjeronauk (u%).

Izvor: *Lađa*, časopis za promicanje religioznog odgoja i vrjednota kršćanske kulture, br. 3, 2011. Str: 10-11

3.3. Odgoj - duhovne potrebe i prava djece

U ranom djetinjstvu se nije o tome pričalo osim što je mojoj baki bilo jako važno da mi znaš pokloni bibliju dječju i ona se trudila silno to nekako uvest u naše živote. Moja baka je bila silno sretna što ja idem u katolički internat jer je mislila da će to konačno probuditi to nešto u meni što je ona silno željela u meni probuditi“ (Jasenka)

Uz ulogu roditelja i škole u (ne)religijskom odgoju i izgradnji (ne)religijskog identiteta pojedinca, postoji još jedno, često zanemarivano pitanje, a to je imaju li djeca duhovne potrebe i koja su njihova prava u obrazovanju s obzirom na (ne)religijski odgoj. Ova rasprava, pogotovo kada se odnosi na sukobljavanje prava djece i prava roditelja u donošenju odluka vezanih uz religijska uvjerenja i praksu, je izuzetno osjetljive prirode i samim time vrlo rijetko problematizirana u našem društvu. Primjer za ulogu države u reguliranju granice do koje se protežu prava roditelja u području (ne)religijskog odgoja nalazimo u brojnim državama. U SAD-u je to utvrđeno u slučajevima kada bi religioznost mogla fizički naštetiti djetetu (u slučajevima zabrane konvencionalnog liječenja kod nekih religijskih zajednica) kao i u slučajevima Amiških obitelji koje su zahtijevale da djeca uopće ne pohađaju obavezno školovanje, jer bi bila izložena vjeronaukima i praksama koje se kose i ugrožavaju njihova vlastita. U Njemačkoj i Austriji postoji religijska punoljetnost, ili određena dob u kojoj se dijete može učlaniti u religijsku zajednicu ili u kojoj se mogu usprotiviti promjeni u religijskom odgoju ili promjeni vlastitih religijskih stavova. Interesantno je da se ta dob kreće između 10 i 14 godina, što je također razdoblje koje su i naši ispitanici navodili kao dob u kojoj bi dopustili djetetu da samostalno bira vlastiti (ne)religijski put. U UN-ovoj konvenciji o pravima djeteta u članku 2. stoji opći antidiskriminacijski zahtjev koji kao jednu od osnova za moguću diskriminaciju navodi religiju, međutim eksplicitno se to razrađuje u članku 14. stavak 1.: „Države-potpisnice će poštovati pravo djeteta na slobodu misli, savjesti i religije“, ali i u stavku 2.: „Države-potpisnice će poštovati prava i dužnosti roditelja i, kada je to primjenljivo, skrbnika, da daju usmjerenje djetetu u ostvarivanju njegovih prava na način koji je u skladu s razvojnim sposobnostima djeteta.“

Iako se ova pitanja također bave opravdanošću nametanja vlastitog (ne)religijskog stava i svega što iz njega proizlazi vlastitom djetetu, nije uvijek jasno iz koje pozicije se to pravo ograničava. Jedan od čestih argumenata, upravo za uvođenje vjeronauka u škole, jest da djeca od rođenja, samim time što su ljudska bića, u sebi imaju duhovnost i iz toga proizlazeće duhovne potrebe. Često se navodi potreba za razumijevanjem različitih duhovnih, ali i filozofskih tema/pitanja kao što su: od kuda dolazim, što je život, što je smisao života, što je dobro, a što zlo, pitanja vezana u smrt i smrtnost, kao i način na koji je svijet/univerzum uređen/kontroliran, vrijednosti o idejama dobra i zla i onome što je važno, osjećaj

misterija, čuđenja i strahopoštovanja, i osjećaja značenja, uvida ili povezanosti⁹. Uz ovu vrstu duhovnih pitanja postoje i ona koja proizlaze iz konkretnih povijesnih oblika religije. Pripadaju li ove pojave i pitanja te potrebe koje iz njih proizlaze u područje duhovnosti, morala, religije ili filozofije značajno će utjecati na odluku o tome na koji način ih se zadovoljava u obrazovnom sustavu i kome je dopušteno da donosi odluke o usmjeravanju djeteta ka pronalaženju odgovora i zadovoljenju tih potreba. Iako su ispitanici gotovo jednoglasno prepoznali pojavu tih i takvih pitanja kod djece, postoje razlike u stavu o tome kako ih zadovoljiti kao i poteškoće u davanju odgovora koji nisu religijski (posebno vezano uz smrt) te dodatne poteškoće u odnosu prema okolini koja velikim djelom promiče religijske/kršćanske odgovore na ova pitanja. Razmatrajući ulogu religije o odrastanju djece jasno su vidljiva dva aspekta:

- Obrazovni koji se bavi kulturno-religijskim temama/sadržajima i kojeg je većina ispitanika zagovarala u smislu obrazovanja, davanja informacije, opće kulture i tako dalje. Međutim, u odnosu prema religiji u obrazovanju vrlo često se pojavljivao naglašeno “znanstveni stav”, koji u prvi plan stavlja objektivnost, činjenice i znanost kao izvor za bavljenje i objašnjavanje religijskih tema.
- Odgojni koji se bavi duhovno-etičkim elementom religijskog obrazovanja koji je značajno kompliciraniji, intimniji i kojeg roditelji koji su sudjelovali u istraživanju više nastoje zadržati u sferi obitelji i vlastite moći.

Što se tiče duhovnih potreba djece, stavovi nereligioznih roditelja su slični. Smatraju da djeca počinju postavljati pitanja koje se mogu nazvati duhovnima, jer su pod utjecajem određenih predodžbi iz svoje okoline pa postavljaju određena pitanja i traže određene odgovore (*djeca se nađu u svijetu sa pričama, ne, i normalno da se pitaju ‘ko je taj Isus*). Dakle, ne smatraju da se djeca rađaju s duhovnim potrebama. Od tema, koje se smatraju duhovnima (iako ih sami ispitanici tako najčešće ne definiraju), najučestalije su roditelji navodili temu smrti i smrtnosti te koji to problem za njih predstavlja, kao i razne strategije koje koriste kako bi ublažili ili uljepšali svoj stav o smrti kao pukoj biološkoj činjenici.

Fokus grupe istraživanja usmjerile su se isključivo na pitanja religije i odgoja, obrazovanja i vjeronauka. Pojavile su se razne teme vezane uz odgoj i religiju koje se mogu grupirati. Analizom odgovora i komentara stavove sudionika saželi smo u pet glavnih tema:

- **RELIGIJSKO ISKUSTVO** – Imaju li djeca duhovne potrebe? U potvrdnom odgovoru na ovo pitanje smatra se da djeca imaju duhovne potrebe, da se s njima rađaju, međutim te duhovne potrebe ispitanici definiraju šire kao filozofske, moralne ili etičke potrebe te ih najčešće ne povezuju s duhovnim potrebama u smislu religioznosti i samim time ne smatraju da je religioznost ili vjeronauk (jedini) odgovor na njih. Negirajući odgovor, stav da djeca nemaju duhovne potrebe ili se ne rađaju

s njima objašnjava se time da su im ta pitanja nametnuta kroz proces socijalizacije. Drugim riječima, djeca postavljaju pitanje o postojanju Boga zbog toga što čuju da ljudi Boga spominju.

- **VJEROVANJA I RELIGIJSKO ZNANJE** – Na koji način kao nevjernik pristupiti pitanjima religije i religijskim temama s kojima se dijete susreće živeći u našem društvu? Identificirali smo nekoliko strategija koje roditelji koriste pokušavajući izvršiti ovu zadaću. Prva strategija je on u kojoj roditelji djeci ponude više odgovora i podučavaju ih da postoji više načina, pogleda i interpretacija tema kao što su Bog, religija, zagrobni život i tako dalje, istovremeno nastojeći svoj stav zadržati neutralnim. Druga strategija je ona u kojoj roditelji eksplicitno izražavaju ili čak i promiču svoj stav, ali naglašavaju ravnopravnost i raznolikost drugih stavova. Treća strategija ima elemente jedne od prethodnih dviju strategija, ali s ciljem dočaravanja raznolikosti u području religioznosti uključuje u odgoj svoje djece što više različitih aktera sa što više različitih religijskih vjerovanja, iskustava i praksi. Zadnje dvije strategije uključivale su, s jedne strane, kritički odmak bilo od religije i/ili dominantne religijske interpretacije, uz pružanje informacija djetetu o tome što smatraju pogrešnim/neprihvatljivim/netočnim u, najčešće, katoličanstvu, ali i religijama općenito. Zadnja strategija je uključivala aktivno suzbijanje religije i napor da se dijete od početka odgaja u ateističkom duhu.

- **RELIGIJSKE PRAKSE** – Na koji način se kao roditelji odnose prema onim elementima religioznosti u Hrvatskoj koji se smatraju dijelom tradicije? Ovo područje se ne odnosi na religijsko vjerovanje već na religijske prakse koje su prisutne i u javnom prostoru (*od početka do kraja samo pratimo katolički kalendar - Jasenka*). Roditelji su se uglavnom izjašnjavali za tri strategije. Prva je slijediti i održavati vlastitu obiteljsku tradiciju, u većini slučajeva vrlo umjerene običaje proslave Božića i Uskrsa te u nekim slučajevima, zbog nagovora obitelji rituala kao što je krštenje. Drugo, umjereno prihvaćanje religijskih praksi kao što su blagdani i poštivanje katoličkog kalendara kao način prihvaćanja zajedničke „hrvatske“ (dominantne) tradicije uz povremene napomene o tome da to i nije izbor nego da se od toga ne može pobjeći. Treća strategija je inzistiranje na ateističkom odgoju koje ne sadrži nikakve oblike religijske prakse, pa čak i ako, po komentarima nekih roditelja, to znači zakinuti dijete.

- **UTJECAJ NA SVAKODNEVNI ŽIVOT** – Koji su sve primjeri iz svakodnevnog života pristupanja religijskim temama? U razgovoru o tome kako specifično i praktično sa svojom djecom razgovaraju o pojedinim religijskim temama i praksama, najčešći primjer bio je pitanje smrti. Vjerojatno i zato što se ono pojavljuje u predškolskoj dobi pa su svi ispitanici, bez obzira na dob njihove djeca, s time imali iskustva. Ovoj temi se pristupalo ili na znanstveno/biološki način objašnjavajući da nakon smrti nema ničega, međutim, uz jaku pedagošku svijest o mogućim posljedicama takve spoznaje na dijete te želju da se iz tog razloga ta tema ili odgodi (*Ona toliko mala da bi ja sad njoj rekla: „Slušaj, umrit ćeš, završit ćeš, ono, u kompostu i to ti je to, ne mogu to reć, nitko nema srca. Ona će sama to spoznat, kad naraste jednog dana spoznat šta, kako i držat će se toga... U jednom navratu sam rekla: „To je prirodni tok života“, ali, ovaj, nekako ja to opet pokušavam prič na neku drugu temu, nekako da se ne zamara s time*

- Marija) ili uljepša (Ono što ja njima uvijek govorim je: „Kad umreš, ideš tamo gdje sam već ja i ja te čekam – Darinka, ili Ja sam mojoj djeci rekla da, ovaj, zapravo kad umreš da te više nema, al’ da postojiš u životu i sjećanjima onih koji su te voljeli i da na taj način živiš dalje - Anita).

U dolje navedenim dvjema tablicama nalaze se strategije odgoja djece ispitanika u odnosu na religiju općenito i religijske rituale specifično.

Nereligiozni odgoj njihove djece	Sadržaj stavova	Citati ispitanika
Kako pristupiti religiji u odgoju	davanje izbora	<p><i>Mislim, možda bi joj dao odgovor a, b, c, pa nek’ sama vidi šta. E, jedan komparativni pristup, sličnosti, razlike, nedogmatski pristup... pa mislim da je taj pristup dobar. Zašto? Zato jer kod djece potiče toleranciju kad ti vidiš da tu nema bitnih razlika, (Tomo)</i></p> <p><i>Pa ja mislim da je njen izbor kud će i kako krenuti u vjerskoj priči. Za to nije nikad kasno. Mislim, i Isusu je došlo s 33, pa zašto bi njoj moralo doći sa 6? To je nešto što je ono, stvar izbora i to je jedna stvar, mislim da uvijek ima vremena da uđe u neku vjeru. (Ana)</i></p>
	“znanstveni” pristup	<p><i>Meni je uvijek znanstveni odgovor pravi, znači to se radi u takvoj i takvoj religiji, na taj i taj način i gotova priča. (Darinka)</i></p> <p><i>Kad je krenula početak osnovne škole, mi smo čak kupili onu neku, čak je dosta dobro izdanje, one ilustrirane enciklopedije za djecu, baš za to – za pružiti informaciju... način da se ona na neki način upozna sa religijom da bi jednostavno mogla i poštivat’ nekoga ‘ko vjeruje... dokučit’ zašto oni vjeruju. (Nikola)</i></p> <p><i>Jednostavno da trebaju čut razna mišljenja, da ne trebamo obraćat na to: „E ne smije samo crkva, il’ samo smijem ja kao roditelj“. Ja sam uvijek dala svim mojim prijateljima, i rodbini, i svakom neki svoj način da objasni to što treba, mislim da dijete mora bit’ izloženo svemu mogućem, zapravo onome što čini svijet oko nas. (Višnja)</i></p>
	prepuštanje djeci	<p><i>Mi njima ništa ne pričamo, ja velim: „Ne znam, gle ne znam“. Većina ljudi kad smo mi živili u Americi, pa onda mogu reć: „-Većina ljudi vjeruje ovako, u Americi onako, neki druge treće, ovi četvrto, pa kad naučite bute vidjeli. - A šta ti mama? -Pa mama isto razmišlja.“ (Darinka)</i></p>

Nereligiozni odgoj njihove djece	Sadržaj stavova	Citatii ispitanika
Kako pristupiti religiji u odgoju (nastavak)	iznošenje kritike	<i>Ja sam njemu objasnila da zapravo postoje različite religije i da ono što je tipično za svaku, za većinu, ili gotovo bi tvrdila za svaku, je to taj dogmatski pristup, da ti od onoga što oni propisuju i propovjedi zapravo ne daju dalje ništa domisliti. (Nina)</i>
	nereligiozni odgoj	<i>Ja sam, recimo, odgojem mojeg djeteta, nije problem odgojit ga ateistički, nego ja nju odgajam da bude ateist u svijetu teista. (Mirna)</i> <i>Znaš, ako te netko pita pa nemoj ulaziti u rasprave, nemoj se svađati i tako dalje, nego jednostavno kaži: „Mi ne vjerujemo, mi smo ateistička, obitelj mi ne vjerujemo.“ (Nikola)</i>
	suzbijanje religije	<i>Kako sam ja uspio suzbit religiju, da sam ja djetetu objasnio čemu to služi, a objasnio sam mu to na način da je to drugi način upravljanja ljudima, da ih se plaši s nekakvim izmišljenim nevidljivim bićem, a zapravo je to mrkva i batina sistem, ako si dobar dobit ćeš mrkvu i ideš u raj, a ako si zločest dobit ćeš batinu i ići ćeš u pakao. (Mirko)</i>

Religijski rituali i odgoj kod nereligioznih	Sadržaj stavova	Citati ispitanika
Religijski rituali i odgoj	prenošenje nereligijske tradicije	<p><i>Ja sam kćeri rekla da na kraju, da za mene to ne postoji, ta priča Božića, ali da, da ja slavim Novu godinu, ali da nemam problema s tim da ona slavi što hoće, al' da ono. To sam sad od nedavno, baš mi je bio puk'o film. Koji Božić, pa ja nisam nikada slavila Božić? Mislim, uvijek je bio Djed Mraz, ali ono. Onda sam rekla: „E nema. Od mene dobivaš poklon za Novu godinu i gotovo, ali onda, ovaj, bake i već 'ko mogu kad hoće.“ (Ana)</i></p> <p><i>Da, ali ja si cijelo vrijeme to mislim, dal' ja tu možda zakidam ih, al' onda si mislim, ali ne, ja im prenosim moju tradiciju, a to je da nema ničega. (Nina)</i></p>
	prenošenje religijske tradicije	<p><i>Obilježavamo dakle Božić, i Uskrs s obitelji, i to još uvijek slavimo pravoslavni Božić, iako se ja ne smatram pravoslavlkom, ali mislim da moja djeca trebaju znati taj dio. Moj otac je pravoslavac i uvijek smo to slavili. Na koji način to obilježavamo? Ukrašavamo kuću, poklanjamo poklone, imamo posebnu nekakvu hranu koju jedemo, kolače koje pečemo, idemo u crkvu na Božić i na Uskrs svi zajedno kao obitelj. Djeca nose ta jaja na posvećivanje i sve te nekakve, bojamo pisanice, kupujemo šibe, odnosno maslinove grane, slušamo božićne pjesme, pjevamo božićne pjesme – to je to. (Jasenka)</i></p>

Religijski rituali i odgoj kod nereligioznih	Sadržaj stavova	Citati ispitanika
Religijski rituali i odgoj (nastavak)	zadovoljavanje očekivanja djece	<p><i>Za djecu sam kitila bor, jer je to naprosto nezaobilazno. Ja ne znam šta je s tim? (Nina)</i></p> <p><i>Pa obilježavam Božić, mislim, samo da se razumijemo zbog djece, jer ona vole kititi bor. Da se mene tiče, ja ne bi kupila bor, ni kuglice, ni ništa. (Marija)</i></p> <p><i>Pošto je to sad toliko postalo, ti kršćanski blagdani su toliko intenzivni i toliko naporni da to kao moje dite očekuje neki Božić, očekuje neka uskršnja jaja, a ja to nikad nisam, nisam uopće znala, niti sam bila upoznata s time, nego jedino kao to prenit njoj, sad nešto neki Božić, pa neka jaja, pa ovo, pa ono, sveti Niko. (Marija)</i></p>
	pritisak okoline	<p><i>I onda, ajde odi krsti se. To smo dogovorili da se krste i da primi ovu prvu pričest i kaj već ide nakon krštenja, a onda ak' bude htjela nek' ide, a ak' ne bude htjela nek' ne ide... Malu sam krstio, i ovu drugu sam. Sam' kaj nisam iš'o za drugu u crkvu, jer mi je polijevanje ono prenemaganje. Mislim, nije mi to baš, jednostavno mi se nije išlo pa ni ne čak reći ono zbog čega, ali nisam htio ići. I nitko nije. Ma malo jesu, odi, odi! Ne ja čekam ispred crkve. (Boris)</i></p> <p><i>Kako sam se odlučila vrlo jednostavno i smišno. Moja Mara je čula da će dobit poklon... ka' „Krstite je, krstite je“, pa je ona (sestra ispitanice) njoj jednom rekla: „Dobit ćeš poklon“, i zbog toga. Ja sam to njoj rekla, sestri rekla, nije joj to bilo drago. Mislim, tak' da nemam ništa protiv toga, krstila sam ju. (Marija)</i></p>

3.4. Stavovi nereligioznih roditelja prema vjeronauku u školama.

Od 18 intervjuiranih sudionika, kod 14 sudionika djeca ne pohađaju vjeronauk, dok kod 4 sudionika pohađaju vjersku nastavu. Stoga ćemo ovdje prikazati kako su ispitanici obrazložili razloge (ne)pohađanja vjeronauka te iskustva koja imaju.

Pohađanje vjeronauka	Sadržaj stavova	Ćitati ispitanika
Da	ne žele izdvajanje djeteta	<p><i>Nisam htjela da moje dijete bude to jedno koje će stajat na hodniku dok su drugi na vjeronauku, jer, na žalost, u našim školama je to tako. (Jasenka)</i></p> <p><i>Mislim da im i te kako šteti to što su izvučeni iz razreda tih 45 minuta, svaki put kad zvoni vjeronauk onda se zna da se njih dvoje dižu i odlaze u kabinet. Meni je to strašno, ja da sam na njegovom mjestu ne znam jel' bi se ja digla i otišla u kabinet, jer to je baš prava segregacija – to su crnci '60-ih u Americi, to je meni strašno i žao mi je. Jer ja sam iskreno čak i razmišljala, čak sam svoju stariju kćer i upisala na godinu na vjeronauk. (Anita)</i></p> <p><i>Manje je mjesto (govori o svojem mjestu boravka), ona je jedina na hodniku i kaj sad? A nude, ne znam, tokarenje ili ne znam, il' ne nude ništa u školama i kaj sad... Njoj je strašno bitno da se ne izdvaja, u toj fazi ne. Sad još ima 11 godina i njoj je to strašno bitno. „Tata ne, svi idu, idem i ja. Tata svi idu ovdje, idem i ja.“ ili „Većina curica, ide 'oću i ja ne?“ Onda, mislim, kaj sad da joj traume stvaram. (Boris)</i></p>
	dijete samostalno želi ići	<i>Pitali smo nju. Mare bili išla? I ona je rekla da da. (Vedran)</i>
	opća informiranost	<i>Ja sam ih obadvoje upisala u prvom razredu na vjeronauk rekavši: „Pa nemaju šta loše naučit', nek' im dobro dođe iz opće kulture, šta će raditi djeca“. I imaju pravo – kad je vjeronauk ništa se ne događa u školi... Tak neke priče pa smo mi skupa tu Bibliju čitali, tu dječju, mislim, to je super znat te pričice, baš su zgodne. I, mislim, svakodnevno se susrećeš s referencama iz Biblije stalno pa moraš to znat, tak' mi se čini. (Nina)</i>

Pohađanje vjeronauka	Sadržaj stavova	Citati ispitanika
Ne	problem sadržaja i poruka vjeronauka	<p><i>Apsolutno zbog sadržaja ono, u najblažem obliku to je gubljenje vremena, jer sam ja proš'o sve to, ono ima hrpu korisnijih načina kako da potroši svoje vrijeme – da uči strani jezik, da se bavi sportom, što ona što sve radimo s njom, kažem, a plus ta još indoktrinacija. (Domagoj)</i></p> <p><i>Pa sam ja išla pogledat taj program. Pa prva tema – netko nas je stvorio svi smo kreirani od nekog, i onda znaš ono (smijeh). Ne, ne, ne mogu fakt ne mogu, da vrijeme kad stvarno djeca u toj dobi traže, razno razna otvara pitanja i svašta ju zanima i sad da netko dâ tako gotove odgovore koji su stvarno tak' ograničeni, meni je to bilo onak' strašno znaš i onda sam rekla: „Ma kakvi nema šanse da ide“. (Monika)</i></p> <p><i>Ja ne znam, ja sam pokleknula na nečem – zvala se Marija, ideal svih majki se to zvalo i onda sam ja rekla: Ja, ja neću da me moja djeca vide na taj način“. (Mirjana)</i></p>
40	konflikt vrijednosti	<p><i>Kada dijete ide na vjeronauk i tamo uči gdje će ići kada umre i da onda dođe kući pa da mu mama i tata kažu: „Znaš, to su zapravo gluposti, jer pakao i raj ne postoje“. E, zašto to onda djeci raditi... kuršlus u glavi djece stvara to ako su u kući odgajani kao ateisti, a onda ih se pošalje na vjeronauk i tamo taj vjeronauk nije da netko mene nauči temeljima vjere, nego uče ih da moraju vjerovat' i onda im se dogodi, dijelu djece, se može stvarati potpuni đumbus u glavi. (Nikola)</i></p> <p><i>Pa nije to bio protest protiv vjeronauka u školi, nego, kažem, to je stvar vrijednosnog sustava koji ja imam, kojeg moja supruga ima, tako da nije nikad dolazilo u pitanje. (Nikola)</i></p>
	vjeronauku nije mjesto u školi	<p><i>Osnovno, vjeronauku nije mjesto u školi i to mi čak nema veze nikakve ni s religijom ni s vjerom, nego jednostavno vjeronauku nije mjesto u školi... Moje dijete, ako će ići na vjeronauk, ići će u crkvu i to je to. (Darinka)</i></p> <p><i>Ja ne bi u školu stavila religiju – zato postoji crkva. (Marija)</i></p>
	dijete samostalno ne želi ići	<p><i>Što sam ja bila uvjerena da ako ja ne upišem svoje dijete na vjeronauk, moje dijete će bit samo i ovak' će svi pokazivat: „Aaa“ i onda je ispalo da još jedna Tamara, njezina prijateljica ne ide, a one su si ovak' dobre bile. I onda sam ja rekla: „Pa ne moraš ni ti“. Onda je sama rekla, ali ona ne bi, i ne mora ić, i to je bila dakle starije dijete. A mlađe dijete je isto išlo prvi razred – onda je isto rekao da ne bi. Pa zašto? Pa ono, bez veze mu je, kaj ja znam i onda je isto ispalo da je njegova najbolja prijateljica ne ide. (Nina)</i></p>

Iako postoje različite strategije, svi roditelji su bili svjesni toga da, u slučaju da im djeca ne idu na vjeronauk, će biti u manjini i navodili su opasnosti od stigmatizacije i diskriminacije. Jedni roditelji su smatrali da je sasvim dobro da se razlikuje i da se uči biti različit, dok su neki roditelji pronašli „savezništvo“ u roditeljima čija djeca isto ne pohađaju vjeronauk. Može se zaključiti da postoje općenito barem četiri faktora koja utječu na (ne)upisivanja nastave vjeronauka kod djece nereligioznih roditelja – strah od indoktrinacije, strah od diskriminacije, djetetov vlastiti odabir i provedbeni izazovi (prazan sat).

U iskustvima ispitanika čija djeca pohađaju nastavu vjeronauka pojavila se nekolicina problema.

Problemi s vjeronaukom u školi	Sadržaj problema	Citati ispitanika
Organizacijski problemi	pitanje “praznog sata”	<p><i>Ništa nemaju organizirano, ništa, puštali bi im da budu ili u razredu gdje se događa vjeronauk ... ili znao je nositi knjigice pa su čitali pa kad je lijepo vrijeme idu van ... bila sam jako zabrinuta, to s mojim prvim djetetom u toj situaciji, kak' će mi dijete samo, pa šta će radit, pa šta ako izade na cestu, nemam pojma, sto stvari.. (Nina)</i></p> <p><i>To je problem i ja sam se zbog tog problema čak obratila, ono, Uredu pravobraniteljice. Naime, ono, mislim da je: „Sustavno su zlostavljana djeca koja ne idu na vjeronauk“. Znači, moje dijete u sedam godina školovanja nije nikad vjeronauk bio prvi ili zadnji sat, znači uvijek je u sred nastave i ja ne želim da ona bude na nastavi, kao nije. Dakle, ne želim da je na tom predmetu i, ovaj, nikad nije ništa organizirano za tu djecu, nikad, u sedam godina ništa, znači oni sjede u hodniku i prošle godine su ih izbacili van na -20°C. (Ana)</i></p>
	pitanje izbornih/zamjenskih predmeta	<p><i>Izborni predmet, osim vjeronauka, je informatika. I onda djeca u drugu smjenu dolaze slušat informatiku, a taj isti vjeronauk ne mogu staviti u drugu smjenu, po kom kriteriju? Zbog čega? Ja bi puno radije da se moje dijete opismeni informatički, nego vjeronaučki. I onda on taj jedan sat zvjera i ne radi ništa, 45 minuta se, da ne rečem šta, se ubija od dosade. (Anita)</i></p>

Problemi s vjeronaukom u školi	Sadržaj problema	Citati ispitanika
Pritisak okoline i negativna iskustva	pritisak i/ ili negativna iskustva s vršnjacima	<p><i>Sva djeca su pitala mog sina zašto on ne ide na vjeronauk i jel on svjesan da će goriti u paklu zato što ne ide na vjeronauk, jer je to časna njima rekla. Ne njemu da će on gorit' u paklu, nego da će djeca koja ne idu na vjeronauk. (Anita)</i></p> <p><i>Oni su se jako dobro sprijateljili, cijeli razred. I onda je doš' o vjeronauk i onda su se oni počeli dijeliti. Neki su radili ovo, dok su ovi bili na vjeronauku i onda su počela pitanja: „Zašto ti ne ideš na vjeronauk?“ Između djece, dakle tih koji su stvarno bili super prijatelji: „Zašto ti ne ideš na vjeronauk, pa moraš ić na vjeronauk.“ Ali naigore je bilo to što su onda starija djeca čula za njega da ne ide... I tako, da su došli i: „Jel' ti vjeruješ u Boga?“ Jedan ga je primio ovako „Jel' ti vjeruješ u Boga?“; a on je reko: „Ja vjerujem u Zeusa.“ „-Ne Zeusa, jel' ti vjeruješ u hrvatskog Boga?“ U hrvatskog Boga i onda je stao da će ga tući, međutim, tu je učiteljica došla, intervenirala, sredila situaciju. (Višnja)</i></p>
	pritisak i/ ili negativna iskustva s vjeroučiteljima	<p><i>(Časna sestra koja predaje vjeronauk pozvala je dijete koje ne pohađa vjeronauk da sudjeluje na vjeronauku) I počela ga je pred svima ispitivat' zašto on ne vjeruje... Kak' to da on ne vjeruje. Onda je on rekao: „Pa nitko od mojih ne vjeruje“. Onda ga je ona pitala: „Jel ti znaš da je Bog stvorio sve pa i sunce?“ Onda je on rekao: „Pa ne, to je zvijezda, ne.“ Onda ga ona pita: „A ti imaš sestru, da, jel' tvoja sestra vjeruje?“ - „Pa ne, ona ima 5 godina, pa ona ne zna jel' vjeruje...“ I onda je on rekao da bi se najrade rasplakao. (Domagoj)</i></p> <p><i>Vjeroučiteljica izjavila na satu vjeronauka da djeca kojoj je samo propušteno, da sama odluče dal' će se jednog dana krstit' ili ne kad odrastu, da je to isto k'o da su ih roditelji izbacili iz kuće. Onda sam ja rekla molim te onda odi kod vjeroučiteljice i zatraži kod nje sobu pošto si ti izbačena iz kuće, siročje moje pa ju pitaj da te primi doma kod sebe (Ines)</i></p>

Problemi s vjeronaukom u školi	Sadržaj problema	Citati ispitanika
Pritisak okoline i negativna iskustva (nastavak)	pritisak i/ ili negativna iskustva s djelatnicima škole	<p><i>Onda sam ja došla ovoj učiteljici i rekla sam da ja ne bi, da bi njega ispisala, ona je rekla: „Zašto?“. Ja sam rekla: „Ja mislim da to ne treba...“ Nisam ništa kasnije morala objašnjavati, ali bilo mi je malo to njezino pitanje, nije mi na mjestu bilo... Razrednica, koja je inače super ženska, al' očito smatra da je to jako bitno... nagovarala roditelja da ostave djecu na vjeronauku jer im to popravlja prosjek. (Nina)</i></p> <p><i>Iako je prvi dan rekla (ravnateljica) „Znači svi idete na vjeronauk.“, iako je znala, recimo, da smo mi već rekli da ne idemo. (Višnja)</i></p> <p><i>Odmah na početku ravnatelj škole rekao da se on bori da vjeronauk uđe u školu i meni je bio jasan stav da nemam šta komunicirati s tim čovjekom, da se mi ne razumijemo, mi govorimo različite jezike... Ja sam tražila da mi se pismeno odgovori, nije mi nikad, on je reko da ja dođem na razgovor. Ali da, nećemo o tome, ma mislim, nije ni važno. (Ana)</i></p>
	pritisak i/ ili negativna iskustva s drugim roditeljima	<p><i>Bilo je čuđenja (kod drugih roditelja): „Pa kako ti svoju djecu ne daješ na vjeronauk“... Čak i kod roditelja koji su sebe smatrali ateistima, neko opravdanje njihove, pod navodnike ili kako hoćemo, da djecu daju na vjeronauk je bilo, kao znaš: „Ja ne želim da mi dijete, ako je vjeronauk treći sat, landra po školi, nego bolje da bude tamo.“ Međutim, to je prekrupan kompromis, prekrupan ustupak vlastitome stavu da bi ga ja mogao napraviti, mislim. (Nikola)</i></p> <p><i>I sad mene isto nekad gledaju, neki roditelji su me poslji tih nekih primjedbi u vrtiću nisu pozdravljali, više poslji ne. Vidite vi kako je to ružno. (Nikolina)</i></p>

Jedan problem je u samoj organizaciji vjeronauka u kontekstu škole, dok je drugi problem u negativnim iskustvima djece. Problem organizacije vjeronauka u kontekstu škole se prema iskustvima nereligioznih roditelja očituje u nekoliko aspekta. Jedan od problema je mogućnost odabira drugih ponuđenih izbornih predmeta osim vjeronauka. S obzirom na to da organizacija izbornih predmeta ovisi o resursima pojedinih škola, u nekim slučajevima nije postojala mogućnost da se umjesto vjeronauka izabere neki drugi predmet. U jednom slučaju ispitanik je napomenuo da je postojala mogućnost da se uz vjeronauk mogu odabrati njemački jezik i informatika kao izborni, ali nije postojala mogućnost za djecu koja ne pohađaju vjeronauk da odaberu i njemački jezik i informatiku. Uz izborne predmete u školi pojavljuje se i drugi aspekt problema organizacije vjeronauka u kontekstu škole – sat vjeronauka u rasporedu sati. Pitanje određivanja vjeronauka u rasporedu škole isto ovisi o samoj školi. U nekim slučajevima na inzistiranje roditelja čija djeca ne pohađaju vjeronauk, nastava vjeronauka održava se na početku ili na kraju nastavnog dana. No, u nekim slučajevima, usprkos inzistiranju, vjeronauk se ne održava prvi ili zadnji sat. Zbog tog razloga, ukoliko ne postoji izborni predmet ili neka druga školska aktivnost za vrijeme održavanja nastave vjeronauka dolazi do problema boravka djece tijekom tog školskog sata. Djeca uglavnom za vrijeme nastave vjeronauka imaju mogućnost boraviti u knjižnici, zbornici, ispred učionice, na satu vjeronauka ili na nastavi kod drugog/e nastavnika/ice.

44

Pitanje odabira vjeronauka za svih osam godina te prepreke ili otežano ispisivanje djece iz vjeronauka su također navođeni. Uz ove organizacijske probleme, javljaju se i problemi koje nereligiozne osobe i njihova djeca mogu doživjeti u odnosu sa svojom društvenom okolinom.

Ispitanici su bili upitani i o potrebi informiranja djece o religijskom sadržaju u školama. Većina ispitanika smatra da se to može ili treba raditi u školama, dok neki smatraju da religija ne smije biti u javnoj sferi pa tako ni u javnim školama (dok u privatnim npr. katoličkim da). Svi ispitanici načelno imaju isti stav, a to je da djeca moraju biti informirana o religijskim sadržajima, ali ne iz perspektive vjeronauka, odnosno obrazovanja u vjeri/religiji (konfesionalni religijsko obrazovanje), već obrazovanja o vjeri/religiji. Razlike su samo u načinu kako bi se taj sadržaj predavao u školama. Dio ispitanika predlagalo je jedan predmet koji bi se bavio tim sadržajem, dok je drugi dio ispitanika predlagao da se religijski sadržaj posreduje kroz više predmeta. Isto tako, svi ispitanici su izrazili očekivanje da se veći naglasak stavi na one religije koje se nalaze u lokalnoj zajednici kako bi djeca mogla informirano upoznati ostale pripadnike religijskih zajednica s ciljem promicanja tolerancije. Ispitanici gotovo jednoglasno zagovaraju zastupljenost više (svih, dominantnih) religija u obrazovanju pri tome koristeći različite argumente. Smatraju da se mora baviti s više od jedne religije jer to:

- Povećava toleranciju;
- Služi kao osnova za razumijevanje kulture (kultura);
- Povećava razumijevanje kompleksnog globalnog konteksta;
- Dio je opće kulture (informiranosti), često navodeći književnost i likovnu umjetnost kao primjere;
- Osigurava pravednost zastupljenosti;
- Osigurava zanimljivost i raznolikost;

Naime, ako je konfesionalno religijsko obrazovanje jedini i dominantni izvor informacija o religiji stvara se mogućnost davanja reducirane i konfesionalno obojene slike pojedinih religija. No, uz stvaranje ovakve slike o drugim religijama, konfesionalno religijsko obrazovanje daje učenicima čak možda i više reduciranu ili i iskrivljenu sliku o samoj nereligioznosti. Jedan od razloga tomu je što, kako smo i prije napomenuli, o nereligioznosti znamo jako malo, daleko manje nego o drugim religijama i religijskim pokretima o kojima konfesionalno obrazovanje daje informacije. Dapače, iz perspektive vjernika veće je možda razumijevanje prema vjerniku druge religije nego prema nevjerniku. Da konfesionalno religijsko obrazovanje može doprinijeti individualnim i grupnim tenzijama te da može biti jedan od izvora diskriminacije u školama vidjeli smo iz stavova nereligioznih ispitanika.

4. DISKRIMINACIJA NERELIGIOZNIH

...mladi, pa ono, pa oblače se kao ustaše i time pokazuju svoj revolt. Ja mislim, kao hoće bit drugačiji, pa nije to. E da i još da su hrabri, pa nisi s tim drugačiji, nit' si nešt' posebno, svi su takvi, bilo bi nešt' posebno da izađeš okolo i da govoriš: „Ja nisam vjernik, ja sam cigan, ja sam židov.“ To bi tek bilo hrabro, ja mislim. (Nina)

Nereligiozne osobe, kao pripadnici manjinske skupine u dominantno katoličkom društvu su u opasnosti da budu žrtve isključivanja, diskriminacije, pritiska ili jednostavno netolerancije ili nepostojanje prostora za njihove stavove, uvjerenja ili potrebe. Tijekom istraživanja izražena su mnoga takva iskustva. Najčešće se radi o oblicima „blage“ diskriminacije koji nisu bili primjeri izravnih verbalnih ili fizičkih napada, već uglavnom isključivanja, nametanja stava većine kao normalnog, posramljivanja ili stvaranja osjećaja nevidljivosti kod nevjernika. Vrlo često ispitanici iskazuju snažnu svijest o tome da su „autsajderi“, imaju snažan osjećaj drugosti. Međutim, ne postoji vidljiva međusobna solidarnost ili raširena suradnja nevjernika. Čini se da nepostojanje institucionalizirane zajednice ili organizacije koju vjernici imaju, upravo utječe na nepovezanost i nepostojanje solidarnosti nevjernika, što ih svakako čini ranjivijima i izloženijima mogućnostima isključivanja i diskriminacije, ali i naglašava potrebu da se o nevjernicima promišlja kao o heterogenoj skupini i da se takav stav promiče.

Postoje različiti primjeri negativnog odnosa (izoliranje, zahtjev za izjašnjavanjem, nametanje stava/praksi, te verbalna i fizička diskriminacija) u socijalnoj okolini. U sljedećoj tablici navedeni su primjeri iz intervjua i fokus grupa.

Primjeri negativnog odnosa prema vjernicima	Okolina	Citati ispitanika
Izoliranje	škola	<i>(Govori o izjašnjavanju u školi) Neću ići glavom kroz zid i dat ću takvu neku izjavu i gotovo, i svima dobro, jer ja ne želim da moje dijete, ja ne želim kao roditelj, zato što imam stavove kakve imam, da meni dijete pati radi toga. (Darinka)</i>
	radno mjesto	<i>Postoje božićina slavlja, uskrсна slavlja na koja ja nisam pozvana... Nikad nisam bila pozvana na takva slavlja, jer ja sam ateistična pa kao šta sad to meni treba, eto tako u tom smislu. (Anita)</i>
	društvo	<p><i>Ponekad da bi rekla otvoreno ili da bi po nekom mom komentaru ne 'ko zaključio da nisam vjernik pa bi nakon toga nastala tišina, znate, ili onako neka možda lagana neugodna situacija, jel bi nekoga iznenadila. (Zlata)</i></p> <p><i>Mi smo imali iskustvo, jednu familiju s kojom nam se činilo da ćemo si biti super, da se možemo družiti i onda i kad su vidjeli da mi ne idemo u crkvu, onda su nam se zahladili odnosi. (Darinka)</i></p> <p><i>Problem, nisam gotovo nikad, mislim, nisam imala problem, možda je ... osim u jednoj situaciji koja je bila jako važna, a to je bila rastava, ja sam tu dobila užasan minus što sam ateista. (Ana)</i></p>
Zahtjev za izjašnjavanjem	škola	<i>Onda je rekla učiteljica njena kao: „Ovo pitanje ‘ko će ići na vjeronauk ćemo riješiti na kraju kako budete odlazili. U stvari, ne, ajmo odmah sada.“ I onda prozivka, i onda su moju kćer prozvali drugu po redu, i ja sam rekla ne. I onda su 40 pari očiju kad vas izbode, jel. (Ines)</i>
	društvo	<i>Da, strašno, ne možeš ići u dućan bez da moje dijete, ide u treći razred jedna, bez da ju pitaju: „Jesi bila na pričesti?“ i tako. (Darinka)</i>
Nametanja stava/prakse	obitelj	<i>(Govori o zahtjevu svekra da se dijete krsti) Njemu je to bilo važno, on je smatrao, zapravo nije nam, niti puno na neki način dao da se opiremo, nego je rek'o da je to njegova želja, hajmo, emocionalno nas je ucijenio da to želi. (Zlata)</i>

Primjeri negativnog odnosa prema vjernicima	Okolina	Citati ispitanika
<p>Nametanja stava/prakse (nastavak)</p>	<p>škola</p>	<p><i>Ne, idu svi moraš i ti. Tako je bilo, ja sam znala, nedjeljom su nas forsali ić' u crkvu i to sad rade u školama, jer će dijete dobiti jedinicu ili nešto tako. Ja sam znala glumit' da sam bolesna i prespavat' šatro do 12 da prođe ta misa u 11. To su bili šokovi nedjeljom, ja kad se to sjetim sad – pa ne bi ja tak' svoje dijete, pa nema šanse. (Nikolina)</i></p> <p><i>Ja sam baš imala situaciju – sin je bio 3 godine kad mu je otac umro i išla sam u vrtić pitati psihologiju kako da ja njemu sad to objasnim. I ono što me stvarno tada šokiralo više od svega je to što je ona rekla: „Pa objasnite sinu da mu je otac na nebu i da ga gleda odzgora“. (Jelena)</i></p> <p><i>Ja sam rekla da u Zadru mojem djetetu bilo rečeno, nakon 5 sati što je odlazila s njom u knjižnicu, 6. je rekla: „Svi slušaju pa češ slušati i ti.“, jel to je bio stvar. Znači dijete iako nije bilo upisano na vjeronauk i nije dobivalo ocjenu, morala je slušati. (Ines)</i></p> <p><i>Jednom smo na hrvatskom pisali sastav što bi da u mene uđe Bog. (Ivana)</i></p>
	<p>radno mjesto</p>	<p><i>Ravnatelj u ovoj školi, šta ja znam, kad imamo, recimo, zajedničku večeru onda on moli prije, njemu je normalno da reče: „Učiteljice, pomolimo se prije.“ Mislim, to je dio njegove, šta ja znam, to nije primjereno, nit' ne razmišlja da neki nisu vjernici, je li, da neki ne mole, je li, da netko je možda druge vjeroispovijesti. Tu je recimo nešto što je iritantno, al' nije mi strašno, ajde, ipak većina su vjernici pa kolektivno, ali mi je ono. (Tomo)</i></p> <p><i>Bilo je nekakvih situacija. Nisam ja bila diskriminirana ni ništa, ali se vidi, ona je dekanica i ona je religiozna, i onda se vidi njezin stav kako odvaja ljude koji jesu i koji nisu. (Darinka)</i></p>

Primjeri negativnog odnosa prema vjernicima	Okolina	Ćitati ispitanika
Nametanja stava/prakse (nastavak)	društvo	<p><i>Ima sredina gdje nije ni ugodno, nije društveno prihvatljivo, znači, tjera te možda i na autocenzuru i to, a to je najgore kad ne možeš reć' šta misliš. To je problem, e najteže je danas kritizirat crkvu. (Tomo)</i></p> <p><i>Ja imam jednu prijateljicu koja je meni rekla: „Ja kažem da sam agnostik da ne bih uvrijedila vjernike.“ Mislim zašto... onda ja opet ispadam, ja ispadam militantan at-eist. (Jelena)</i></p> <p><i>Od početka do kraja samo pratimo katolički kalendar. (Jasenka)</i></p>
verbalno	škola	<p><i>Kad je bila na hodniku i da su je pitali: „Šta radiš na hodniku?“, ovo ono... „-Pa idem u knjižnicu.“ „-Zašto? Šta bježiš iz škole?“ „-Pa ja ne idem na vjeronauk.“ I da su joj se onda rugali. (Darinka)</i></p>
	društvo	<p><i>Meni uopće nije jasno ono kako oni to uspijevaju. Atmosfera je takva da ti kad govoriš nešto protiv vjere, onda vrijeđaš vjerske osjećaje, a kad neko nešto govori protiv bezbožnosti, onda on mene ne vrijeđa. (Zlata)</i></p>
fizičko	škola	<p><i>Ali najgore je bilo to što su onda starija djeca čula za njega da ne ide... I tako, da su došli i: „Jel' ti vjeruješ u Boga?“ Jedan ga je primio ovako „Jel' ti vjeruješ u Boga?“ a on je reko: „Ja vjerujem u Zeusa.“ „-Ne Zeusa, jel' ti vjeruješ u hrvatskog Boga?“ U hrvatskog Boga, i onda je stao da će ga tući, međutim, tu je učiteljica došla, intervenirala, sredila situaciju. (Višnja)</i></p>

Odgovor/ strategija nereligioznih kao pripad- nika manjine	Okolina	Citati ispitanika
Aktivne strategije	umrežavanje	<p><i>Sebe nazivam osviješteni ateist, ovaj, inače sam i članica Udruge ovih internacionalnih ateista i u Švicarskoj Udruge slobodnih mislilaca i ovdje Protagore i tako to. Ja zastupam taj, malo ovaj, taj nekonformistički način ateizma, u stvari ne propovijedanja, ali da ja imam pravo na svojih, ne znam ni ja, kvadratnog metra ateizma koji mi nitko ne može oduzet. (Andrea)</i></p>
	izlaganje i raspravljanje stavova	<p><i>Naravno, u mojoj obitelji svi znaju moje stavove. (Anita)</i></p> <p><i>Da uvijek ću reć' u bilo kojem društvu. Možda je to ono problem, ali ako netko može reć' da je vjernik zašto ja ne mogu reć' da nisam. (Ana)</i></p> <p><i>Svi znaju da sam ja ateist, jer ja volim to spomenut čisto da znaju s kim imaju posla i da me ne moraju pokušavat. Da, možda moja supruga nije baš uvijek za to da se s time maše, jer smo u takvom okruženju. Ja kažem: „Mene to ne zanima, nitko me neće, sigurno me neće nitko tuć’.“ (Darko)</i></p> <p><i>Ja se dosta upuštam u neke rasprave koje završe svađom. Ne možete se borit protiv činjenica i zdravog razuma, uvijek je na našoj strani jel tako, ... Ma ljudi, to su ljudi visoke inteligencije i obrazovanosti, ali sami sebe malo lažu, meni malo ide na nerve. I tako se te teme s dnevnih novina i takve stvari, neki naslov, ja ga pročitam naglas i onda počnemo. U zadnje vrime sam malo ja presta', ja sam nekad potencira', moram priznat. (Vedran)</i></p>

Širina problema vidljiva je i iz toga da je percepcija diskriminacije sudionika vrlo niska. Ispitanici svoja iskustva ne opisuju/označavaju pojmom diskriminacija. Naime, oni koji su izjavili da nema diskriminacije, neposredno nakon toga navodili su primjere nametanja stava dominantne većine, isključivanja ili šikaniranja. Prag tolerancije se čini tako visok (što može proizlaziti iz toga što se skupina nereligioznih doživljava nemoćnom, ali i zbog nedostatka razvijenosti demokracije i tolerancije u društvu) da diskriminacija mora biti poprilično snažna da bi bila registrirana. Također, ispitanici se referiraju na vlastitu „odgovornost“ za takve incidente, a čini se da postoji odnos između načina na koji osoba percipira vlastitu nereligioznost, načina na koji ju izražava i reakcije okoline.

Mogući odgovori i strategije nereligioznih na moguće i postojeće diskriminacijske pritiske nalaze se u donjoj tablici.

Odgovor/ strategija nereligioznih kao pripad- nika manjine	Okolina	Citati ispitanika
Pasivne strategije	izbjegavanje sukoba	<p><i>Recimo, s mojom sestrom imam kompletan konflikt tako da nikad ništa ne spominjem, a ona svoju djecu od mjesec dana vodi u crkvu već, djeca gledaju i to. I tako od prvog dana pa onda s njom o tome ni ne razgovaram. (Nikolina)</i></p> <p><i>Toliko sam tolerantna zato što sam u novom gradu, u novoj sredini, nije moje i sad ni ne volim ljudima solit pamet... Pa evo, ono stvarno društveno gledano, ja nemam problema zato što ih ne tražim, jel da mi djeca nemaju problema, jer ih oni ne traže. (Darinka)</i></p>
	mirenje sa situacijom	<p><i>Onda vam kažu da će vaše dijete promijenit tetu ako neće vjerski odgoj. Onda vi kažete: „Ajđ' dobro, nema veze.“ (Jagoda)</i></p>
	zadržavanje u intimi	<p><i>Ja sam individualac i ja smatram da je vjera ili religija privatna stvar svakog čovjeka. Ne želim ja njih dirat', nek' rade što hoće, ali moraju oni pustit nas, ateisti su često preglasni neki. (Darinka)</i></p> <p><i>U principu ja o tome ne želim pričat, mislim da je vjera svakomu za sebe. (Marija)</i></p>

Tijekom istraživanja pojavila su se mnoga svjedočanstva o isključivanju ili diskriminiranju nereligioznih osoba. Iako istraživanje nije bilo usredotočeno na pitanje diskriminacije i razloga i predrasuda koji iza nje stoje, moguće je ocrtati nekoliko argumenata koji podržavaju predrasude prema nevjernicima.

- Prije svega tu je stav da netko tko nije vjernik ne može biti ni dobar čovjek. Drugim riječima, radi se o **etičkoj** osnovi diskriminacije gdje se zaključuje da ako osoba nema religiju nema niti moral, tj. da je samo dobar vjernik dobar čovjek. Jedan ispitanik o tome ovako progovara:

Nisam religiozna, nit' vjernik. Dobro, al' mislim da to nije razlog zbog kojeg ja, ne znam, ne tučem ljude, tj. to je nešto drugo šta me čini osobom koja ne laže, krade i kad vidim da ljudi misle da je to zato što ideš u crkvu onda, mislim, strašno.

- Druga vrlo česta pozadina diskriminacije je ona **etničke** prirode koja je vrlo vidljiva u izjednačavanju „dobar Hrvat – dobar katolik“ te na (pretpostavljenoj) etničkoj osnovi karakterizira, isključuje ili diskriminira nevjernike, kako je jedna ispitanica okarakterizirala taj stav “tako da ako si pravi domoljub, Hrvat, čovjek, sve, onda usput ideš u crkvu i vjeruješ u Boga.” Upravo ta kombinacija i povezanost religijskog i nacionalnog identiteta može stvarati snažan zid uključenosti i isključenosti koji je vrlo teško pomicati.
- Nadalje, često se nevjernike percipira kao elitiste, ili grupu koja je obilježena (pozitivno ili negativno) višim **socio-ekonomskim statusom**, što također utječe i na način na koji nevjernici percipiraju tuđu „ne“religioznost. Jedna ispitanica o nevjernicima kaže:

Mogu pretpostaviti da je možda kolega znanstvenik, pogotovo ako čujem tu u Splitu da je netko takav.

- Zatim snažnija **politička** povezivanja nevjernika s komunizmom, socijalizmom tj. bivšim režimom i njegovom ideologijom.
- Na kraju, radi se o **komunalnoj** dimenziji predrasuda koja nevjernika djelomično svrstava u izolirane, „samotnjake“ i „čudake“, jer ne pripadaju, u tom smislu, religijskoj (a često onda i kulturološkoj, nacionalnoj) zajednici.

Ove provizorno izdvojene dimenzije (etička, etnička, socio-ekonomska, politička i komunalna) su tek nacrt popisa mogućih dimenzija koje leže u pozadini predrasuda prema nevjernicima te bi ih svakako trebalo dalje istražiti kako bi se pojasnila te dekonstruirala pozadina percepcije, ali i isključivanja i diskriminiranja nevjernika.

5. ZAKLJUČAK I PREPORUKE

U sklopu socio-religijskih istraživanjima nereligioznost nije tema koja je u središtu znanstvenog interesa. Radi se o društvenom fenomenu koji zbog povijesne važnosti i promjena koje su obilježavale religiju u razdoblju razvijanja društvenih znanosti nije dobilo na važnosti u znanstvenim i javno-društvenim raspravama. Stoga ovom istraživačkom području predstoji razvijanje temeljnih teorijskih koncepata, operacionalizacija pojmova, osmišljavanje i provođenje kvalitetnih i kreativnih nacrti istraživanja te uključivanje više društveno-znanstvenih disciplina koje bi adekvatno opisivale i dubinski proučavale nereligioznost. Teme koje se otvaraju su pitanje identiteta nereligioznih osoba, njihovi stavovi prema specifičnim društvenim pitanjima, prakse koje utječu na njihov svakodnevni život, uključivanje i isključivanje na individualnoj, grupnoj i društvenoj razini te općedruštvena klima prema nereligioznosti i nereligioznim osobama.

53

U hrvatskom kontekstu važna je i činjenica da je prije 1990-ih postojao i jak sekularizacijski utjecaj koji je promovirao nereligiozno ozračje time sigurno stvarajući mogućnost razvijanja i produblivanja nereligioznih orijentacija pojedinaca. No, kao što smo vidjeli u ovom istraživanju, nereligioznost u hrvatskom društvu ne postoji samo zbog utjecaja sekularnih vrijednosnih orijentacija prošlog društvenog sustava, već ona nastaje i tamo gdje je religija snažno prisutna. Naprosto nereligioznost je uvijek moguća ako je moguća i religioznost. Kao što se vidjelo u prezentiranim podacima nereligioznost je manjinska pojava u hrvatskom društvu. Točan broj nereligioznih je nemoguće procijeniti, ali okvirnu predodžbu o kojem redu veličine se radi imamo. Upravo zbog toga što je u pitanju relativno mala brojčana društvena skupina (gledajući iz perspektive reprezentativnih uzoraka u društvenim istraživanjima) važno je koristiti kvalitativnu metodologiju (nestrukturirane i polu-strukturirane intervju, fokus grupe, studije slučaja) kako bi se stekao bolji uvid u razne aspekte nereligioznosti. Upravo je to bio i cilj ovog istraživanja. U ovom radu smo se fokusirali na stavove nereligioznih roditelja prema religiji u društvu s posebnim naglaskom na stavove koje imaju prema položaju religije u obrazovnom sustavu tj. prema vjeronauku.

Nereligiozni ispitanici razlikuju religiju i vjeru pri čemu je često kritika religije vezana za kritiku crkve. Stavovi prema religiji općenito, negativno su konotirani, dok se može primi-

jetiti nešto veće razumijevanje prema vjeri. O ulozi religije u hrvatskom društvu nereligiozni su iznosili različite kritike prema Katoličkoj crkvi i to na način da su govorili o strukturi crkve koja nije dovoljno prilagođena suvremenom društvu, ali i njenom položaju i funkciji u društvu. Stavovi o religiji i crkvi vrlo često jasno ocrtavaju društveni rez koji se dogodio devedesetih i koji je ujedno značio i veliki zaokret u percepciji religije i religijskoj identifikaciji. U tom smislu ispitanici ne problematiziraju samo promjenu na društvenoj razini već i individualnoj, naglašavajući nagli porast u broju vjernika kao nešto što odražava konformizam, pomodarstvo pa čak i licemjerje i što dodatno govori u prilog tome da svoj (konzistentan) stav prema religiji često smatraju težim izborom.

Što se tiče odgoja i religije, odnosno religije u socijalizaciji pojedinaca, upitali smo ispitanike o njihovoj osobnoj socijalizaciji, ali i socijalizaciji njihove djece. Nalazi upućuju na zaključak kako ne postoji jedan zajednički obrazac koji je utjecao na formiranje nereligiozne orijentacije, kao što ne postoji jedan obrazac po pitanju religije u odgoju djeteta nereligiozne osobe.

54 Istražujući stavove nereligioznih osoba čija djeca se školuju u obrazovnom sustavu u kojem postoji konfesionalno religijsko obrazovanje nameće se pitanje o ulozi takvog obrazovanja i potencijalnim izvorima diskriminacije. Raspravljajući o načinu na koji se škole i obrazovni djelatnici nose s tom problematikom vidljiva je i šira kritika obrazovnog sustava kao krutog, hijerarhijskog, jednosmjernog i zastarjelog. Iako u samom istraživanju primarni fokus nije bio na samom problemu diskriminacije nereligioznih ispitanika, ta tema se pokazala iznimno bitnom u iskazima ispitanika. Primjeri diskriminacije nereligioznih osoba i njihove djece protežu se od zahtjeva za izjašnjanjem od strane socijalne okoline do primjera fizičkog nasilja. Ispitanici su pokazali slabo razvijenu percepciju diskriminacije jer su često navodili kako nisu imali takva iskustva, iako su svojim primjerima ili primjerima njihove djece jasno govorili o diskriminaciji.

Stoga smo, potaknuti nalazima istraživanja, ali i samim ispitanicima sastavili popis kratkoročnih i dugoročnih preporuka koje mogu doprinijeti smanjivanju izvora diskriminacije i potencijalnih društvenih tenzija.

A. Preporuke za kratkoročno djelovanje u svrhu poboljšanja položaja nereligioznih roditelja i djece u obrazovnom sustavu:

1. Kao što je naglašeno u istraživačkom izvještaju, grupa nereligioznih je izuzetno heterogena i ima vrlo slabu solidarnost i organiziranost podrške osobama koje pripadaju ovoj grupi. Zato je važno **potaknuti inicijative umrežavanja i podupirati grupe za podršku nereligioznih roditelja** kako bi se omogućio i osnažio protok informacija

i međusobna podrška. Posebno je važno promicati i podupirati percepciju nereligioznosti kao vrlo širokog spektra stavova i raznolikosti pripadnike grupe, time dodatno otvarajući prostor za smanjivanje diskriminacije prema ovoj skupini.

2. Jedan od većih problema s kojima su se ispitanici susreli je osjećaj nemogućnosti žalbe na postojeću situaciju. Iako je ova tema predstavljena i prepoznata od strane dječje pravobraniteljice, postoji potreba za **dodatnim naporima u osiguravanju mogućnosti roditeljima za žalbu, zahtjev za inspekcijom pa i tužbom u slučaju zlostavljanja ili diskriminacije njih i njihove djece.**

3. Istraživanje također upućuje na već poznati problem s razinom tolerancije, poštivanja različitosti te problematikom vršnjačkog nasilja u školama. Zbog tog razloga od presudne je važnosti **educirati nastavnike i obrazovne djelatnike o nenasilnim metodama rješavanja sukoba kao što je na primjer medijacija, kao i ponuditi i podržati obradu i razradu tema kao što su tolerancija, raznolikost, ljudska prava, nenasilje itd. na razini razreda i na razini škole.**

4. Nadalje, važno je da škole, poštujući izbor nereligioznih roditelja i njihove djece, osiguraju **da se vjeronauk održava na kraju ili početku rasporeda sati ili u slučaju da to nije moguće da se osigura briga za djecu koja ne pohađaju vjeronauk za vrijeme njegovog održavanja kao i mogućnost alternativnih sadržaja za one koji ne idu na vjeronauk.**

55

5. Prilikom provođenja istraživanja pokazalo se kako su roditelji koji su sudjelovali vrlo različito informirani te nisu upućeni u osnovna prava koja imaju, te da ne raspolažu znanjima i vještinama za pronalaženje informacija o temi. Zbog toga smatramo da je nužno **izraditi letak koji navodi osnovne informacije o vjeronauku u školama, obaveze škole i ravnatelja kao i prava roditelja i djece te ga ponuditi roditeljima prilikom upisa djeteta u prvi razred.** Informacije koje bi letak trebao sadržavati moraju uključivati sadržaj vjeronauka, koje obaveze škole imaju u smislu organizacije i brige za djecu koja ne pohađaju sat vjeronauka, kao i kome se obratiti u slučaju da škola ne ispunjava svoje obaveze.

B. Preporuke za dugoročno djelovanje u svrhu poboljšanja položaja nereligioznih roditelja i djece u obrazovnom sustavu:

1. Ovo je istraživanje otvorilo mnoga pitanja s obzirom na manjinsku skupinu nereligioznih, njihovih stavova, uvjerenja i potreba, kao i slučajeva diskriminacije, stigmatizacije i marginalizacije istih u društvu općenito i obrazovnom sustavu specifično. Zbog tog razloga potrebni su **daljnji istraživački i aktivistički naponi u ovom području.**

2. Ispitani nereligiozni roditelji temeljem svojih stavova i temeljem iskustava svoje

djece jednoglasno su protiv vjeronauka u javnim školama. Ovaj nalaz, uz ostale uvide, upućuje na dvije preporuke. **Prva preporuka je da istraživanje uloge religije u obrazovnom sustavu treba proširiti i produbiti.** Unatoč činjenici da konfesionalni vjeronauk u javnim školama u Hrvatskoj ima već dvadesetogodišnju tradiciju, razgovori s nereligioznim roditeljima ipak pokazuju da nije bez smisla rasprava o ulozi religije u obrazovanju, odnosno da se radi o **početku rasprave koja bi se trebala inicirati i poticati na razinama odgovornih institucija, na razini škole kao i u smislu šire društvene rasprave koja bi kao jedan od ciljeva imala obrazovanje o religiji koje je uključivo i koje promiče zajedničke vrijednosti svih građana demokratskog društva** kao što su tolerancija, sloboda mišljenja i govora te poštivanje različitosti.

3. Jedan od vrlo važnih pravaca za intervenciju, i znanstvenu i aktivističku, je upravo područje prenošenja i podučavanja (grupnih) identiteta. Naime, i ovo istraživanje potvrđuje da je pitanje religijske pripadnosti blisko povezano s pitanjem nacionalne pripadnosti, odnosno da ti elementi zajedno čine jednu vrlo čvrstu i moćnu dominantnu strukturu u kojoj se dijelovi međusobno podržavaju i osnažuju. Kod pojedinca oni se mogu iskazivati i u obliku nacionalne i religijske netrpeljivosti. Ako se ova vrsta identiteta podučava i ohrabruje u obrazovnom sustavu, pri tom ne uzimajući u obzir identitet nereligiozne djece, stvara se prepreka za suradnju ne samo u obrazovnom segmentu, već u društvu općenito. Zato je izuzetno važno **provesti daljnja istraživanja o opsegu prenošenja i osnaživanja grupnih identiteta koji sadrže elemente isključivosti u obrazovnom sustavu kao i aktivističke napore za promjenu takve prakse.**

56

Na kraju, važno je napomenuti nekoliko općih zaključaka.

Čitava situacija vezana uz vjeronauk u školama čini se da odražava i kvalitetu demokracije koja je vidljiva i u drugim segmentima društva. To je demokracija koja podržava većinu, a tek formalno (i površno) a ponekad i samo deklarativno uzima u obzir manjinu, koja je u praksi zapostavljena ili diskriminirana. Ova moć većine vidi se ne samo u nametanju jednog identiteta i izbora kao korektnog i prihvatljivog, tj. u svojoj isključivosti, već i u raznim drugim neformalnim pritiscima i metodama nametanja stava ili vjerovanja većine kao ispravnog. Baveći se pitanjem vjeronauka u školi postaje jasno da vjeronauk nije samo jedan školski predmet te da je izbor vjeronauka, za razliku od primjerice informatike, vrlo često i izbor identiteta, time čineći odluku koju dio roditelja i djece u takvim situacijama donose, izrazito bremenitom. Pitanje grupnog (političkog i religijskog) identiteta je u svakom društvu važno, eksplozivno i krucijalno za pitanje uključivosti i isključivosti koja je, kao što su naši ispitanici često naglašavali, izuzetno važna u ovoj fazi socijalizacije i dobi djeteta. Formiranje grupnih identiteta je, uzimajući u obzir hrvatski kontekst još uvijek vrlo

dinamično i vrlo osjetljivo područje. Iz tog je razloga, na kraju istraživanja i nadajmo se na početku javne rasprave, važno da se zapitamo koji su potencijali religije, u hrvatskom obrazovnom sustavu, za uključivost i isključivost.

POPIS LITERATURE

AKMADŽA, Miroslav, (2004). Uzroci prekida diplomatskih odnosa između Vatikana i Jugoslavije 1952. godine. *Croatia Christiana Periodica*, Vol 52: 171-202.

ANČIĆ, Branko (2011). What Do We want from Religion? Religiosity and Social expectations in Central and Eastern Europe, u: András Máté-Tóth and Cosima Rughiniš (eds.), *Spaces and Borders. Current Research on Religion in Central and Eastern Europe*. Berlin: Walter de Gruyter, str.151-169.

BAGGINI, Julian (2003). *Atheism: A Very Short Introduction*. New York, NY: Oxford University Press.

BAINBRIDGE, William Sims (2005). Atheism. *Interdisciplinary Journal of Research on Religion* 1(1):1–24.

BAKER, Joseph O. and Smith, Buster G. (2009). The Nones: Social Characteristics of the Religiously Unaffiliated. *Social Forces* 87.3: 1251-1263.

BEZINOVIĆ, Petar, Marinović Bobinac, Ankica i Marinović Jerolimov, Dinka (2005). Kratka ljestvica religioznosti: validacija na uzorku adolescenata, *Društvena istraživanja* (14)1-2 (75-76): 135-153.

BOROWIK, Irena (1997). Introduction. Religion in Post-Communist Societies – Confronting the Frozen Past and the Peculiarities of the Transformation; u: Borowik Irena and Babiński Grzegorz (eds). *New Religious Phenomena in Central and Eastern Europe*. Nomos: Krakow.

CROMPTON, Margaret (ed) (1996). *Children, Spirituality & Religion*. London: CCETSW.

ČRPIĆ, Gordan i Zrinščak, Siniša (2005). Između identiteta i svakodnevnog života. Religioznost u hrvatskom društvu iz europske komparativne perspektive; u: Baloban Josip (prir.) *U potrazi za identitetom. Komparativna studija vrednota: Hrvatska i Europa*. Zagreb:Golden Marketing-Tehnička knjiga.

ČRPIĆ, Gordan i Zrinščak, Siniša (2010). Dinamičnost u stabilnosti: religioznost u Hrvatskoj 1999. i 2008. godine. *Društvena istraživanja*, 19(1-2):3-27.

DAVIE, Grace (2005). *Religija u suvremenoj Europi. Mutacija sjećanja*. Zagreb: Golden Marketing-Tehnička knjiga.

EDGELL, Penny, Gerteis, Joseph and Hartmann, Douglas (2006). Atheists as “other”: Moral boundaries and cultural membership in American society. *American Sociological Review* 71(2):211–34.

- ELLER, David (2005). *Natural Atheism*. Cranford, New Jersey: American Atheist Press.
- FOX, Jonathan (2008). *A World Survey of Religion and the State*. Series: Cambridge Studies in Social Theory, Religion and Politics. Bar-Ilan University: Israel.
- HOUT, MICHAEL, and Fischer, Claude S. (2002). Why more Americans have no religious preference: Politics and generations. *American Sociological Review* 67(2):165–90.
- HULL, John (2001.) *Religious Education in Western Pluralistic Societies: Some General Considerations*, unpublished paper Istanbul 28-03-2001. – prema Peter Schreiner (2002). The current state of religious education in Europe. Conference-The Coordinating Group for Religious Education in Europe in Vienna 2002. Preuzeto s <http://www.cogree.com/conferences/vienna/cogree/papers/kn2.html>, 31.09.2010.
- HUNSBERGER, Bruce E. and Altemeyer, Bob (2006). *Atheism: A groundbreaking study of America's nonbelievers*. Amherst, NY: Prometheus Books.
- JAGODZINSKI, Wolfgang, and Greeley, Andrew. The demand for religion: Hard core atheism and supply side theory. Available at <http://www.agreeley.com/articles/hard-core.html>, accessed August 27, 2008.
- KAEMPF, Bernard (2000). France. u Schreiner, Peter (ed.) *Religious Education in Europe (Muenster)* str.43-8. Preuzeto s <http://www.cogree.com/conferences/vienna/cogree/resources/readerreeur.pdf> 31.09.2011.
- KOSMIN, Barry A. and Ariela Keysar (2006). *Religion in a Free Market, Religious and NON-RELIGIOUS Americans: Who, What, Why, Where*. Ithaca, NY: Paramount Market Publishing.
- MARINOVIĆ Jerolimov, Dinka (1991). Prilog izradi teorijsko-hipotetskog okvira za istraživanje nereligioznosti; u: Bahtijarević Štefica (ur.). Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma. Institut za društvena istraživanja sveučilišta u Zagrebu: Zagreb, str 210.
- MARINOVIĆ Jerolimov, Dinka (1993). Nereligioznost u Hrvatskoj 1968-1990., u: Štefica Bahtijarević ur. Prilozi izučavanju nereligioznosti i ateizma II. Zagreb: Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, str. 87-136.
- MARINOVIĆ Jerolimov, Dinka (2000). Religijske promjene u tranzicijskim uvjetima u Hrvatskoj: promjene u dimenzijama religijske identifikacije i prakse. *Sociologija sela* 1/2 (147/148) suppl.: 43-80.
- MARINOVIĆ Jerolimov, Dinka (2005). Tradicionalna religioznost u Hrvatskoj 2004: između kolektivnoga i individualnog. *Sociologija sela* (43) 168 (2): 303-338.
- MARINOVIĆ Jerolimov, Dinka and Zrinščak, Siniša (2006). *Religion Within and Beyond Borders: the Case of Croatia*. *Social Compass*, 53(2):279-290.
- MARINOVIĆ, Ankica (2007). Komparativna analiza kurikuluma za religijsko obrazovanje: primjer četiri katoličke zemlje. *Metodika*: Vol. 8, br. 15 (2/2007), str. 408-442.
- MCGUIRE, Meredith (2008). *Live Religion: Faith and Practice in Everyday Life*, New

York, NY: Oxford University Press.

NIKODEM, Krunoslav (2011). Religija i crkva. Pitanje institucionalne religioznosti u suvremenom hrvatskom društvu. *Socijalna ekologija*, vol. 20, no.1:5-30.

ROTTER, Zdenko (1976). *Katolička crkva in država v Jugoslaviji 1945-1973*. Cankarjeva založba: Ljubljana, 311 str.

SCHWEITZER, Friedrich (2002). *International Standards for Religious Education*, PANORAMA 49-52.

SHERKAT, Darren E. (2008). Beyond belief: Atheism, agnosticism, and theistic certainty in the United States. *Sociological Spectrum* 28:438-59.

SKLEDAR, Nikola (2001). *Čovjek i kultura: uvod u sociokulturnu antropologiju*. Zaprješić: Zavod za sociologiju Filozofskog fakulteta u Zagrebu i Matica Hrvatska.

STARK, Rodney i GLOCK, Charles (1968). *American Piety*. Berkeley: University of California Press.

TOMKA, Miklós and ZULEHNER, Paul M. (2007). *Religionen und Kirchen in Ost- und Westeuropa. Entwicklung seit der Wende. Aufbruch 2007*. Wien-Budapest.

VERNON, Glenn M. (1969). The religious "nones." *Journal for the Scientific Study of Religion* 7:219-29.

VRKAN, Srđan (2000). *Vjera u vrtlozima tranzicije. Dalmatinska akcija: Split*, 398 str.

WOODHEAD, Linda and HEELAS, Paul (eds.) (2007). *Religion in Modern Times: An Interpretative Anthology*. Oxford: Blackwell, 2007.

ZRINŠČAK Siniša (1993). *Odnos Crkve i države u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine*; u: Grubišić, Ivan (ur.). *Religija i sloboda. Religijska situacija u Hrvatskoj 1945-1990*. Split: Institut za primjenjena društvena istraživanja – Centar Split.

DODATAK: MATERIJALI ZA ISTRAŽIVANJE

Pitanja za intervju

Hvala Vam što ste došli. Ja sam (ime), radim kao istraživač na ovom projektu kojim nastojimo ispitati stavove nereligioznih roditelja o religioznosti, kao i poseban način na koji se vjerska pitanja rješavaju u sustavu obrazovanja Vaše djece te moguće slučajeve diskriminacije. Prikupljanje podataka koristit ćemo isključivo u znanstvene svrhe, anonimnost ispitanika je zajamčena. Nema ispravnih i neispravnih odgovora, nas u ovom ispitivanju zanimaju Vaši stavovi i mišljenja. Prije svega, recite kako ste se i iz kojih razloga odlučili sudjelovati u istraživanju?

Sada bismo Vas željeli pitati neka pitanja općenito o odnosu prema religiji i vjeri:

1. Postoji li za Vas razlika između religije i vjere?
2. Ako da, koja je razlika?
3. Koji je Vaš stav prema vjeri?
4. Koji je Vaš stav prema religiji/religijama općenito?
5. Imate li isti stav prema svim religijama?
6. Ako ne, prema kojim religijama imate drugačiji stav? Zašto?
7. Koji je Vaš stav prema kršćanstvu?
8. Koji je Vaš stav prema Katoličkoj crkvi u Hrvatskoj?
9. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Religija je za neobrazovane.“

Sada bismo Vas željeli pitati neka pitanja o Vašem stavu prema osobama s obzirom na religijska uvjerenja.

10. Koji je Vaš stav prema religioznim osobama?
11. Koji je Vaš stav prema nereligioznim osobama?
12. Koji je Vaš stav prema osobama koje nisu religiozne, ali su vjernici?
13. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Ako si vjernik, onda si i dobar čovjek“?

Sada bismo Vas željeli pitati neka pitanja o vašim stavovima prema religijskim temama.

14. Vjerujete li u onostrano (transcendentno, Boga, energiju, silu)?
15. Što mislite da se događa nakon smrti?
16. Družite li se s drugim ljudima koji dijele vaše stavove o religiji?
17. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Nevjernici su najčešće osobe liberalnijih stavova“.

Sada bismo Vas željeli pitati nekoliko pitanja vezano uz Vaš odgoj i religiju.

18. Što se tiče religije, kako ste odgajani u Vašoj obitelji?
19. Čiju ulogu biste istaknuli u tom odgoju?
20. Što se tiče vjere, kako ste odgajani u Vašoj obitelji?
21. Čiju ulogu biste istakli u tom odgoju?
22. Jeste li primili neke od sakramenata? Ako da, koje?
23. Jeste li pohađali vjeronauk (škola, župa)?
24. Razlikuju li se vaši stavovi o religiji od onoga što su Vas podučavali i kako je to počelo?
25. Kada ste napravili taj odmak, jeste li iskusili kakve probleme u Vašoj obitelji ili bližoj okolini?
26. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Religija je jako važna za tradiciju“.

62

Sada bismo Vas željeli pitati nekoliko pitanja o načinu na koji Vaša okolina reagira na Vaše stavove?

27. Da li zbog Vaših stavova prema religiji/vjeri imate ili ste imali probleme u svojoj okolini (obitelj, prijatelji, kolege na poslu, roditeljima i nastavnicima iz škole koju Vaše dijete pohađa)?
28. Obilježavate li neke od vjerskih blagdana?
29. Ako da, koje? Zašto?
30. Obilježavaju li se u Vašoj užoj obitelji neke životne situacije vjerski (rođenja, vjenčanja, sprovodi)?
31. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Religioznom osoba je lakše u teškim trenucima“?

Sada bismo Vas željeli pitati nekoliko pitanja o mjestu religije u hrvatskom društvu.

32. Po Vama, kakvu ulogu religija/e ima/ju u hrvatskom društvu?
33. Po Vama, kakvu ulogu bi religija/e trebala/e imati u hrvatskom društvu?

34. Što, po Vama, znači biti nevjernik u Hrvatskoj?

35. Kako biste komentirali sljedeću izjavu „Dobar Hrvat je i dobar katolik“?

Sada bismo vas željeli pitati neka pitanja o mjestu religije u obrazovanju.

36. Trebaju li djeca biti informirana o religijskom sadržaju? Ako da, kako?

37. Trebaju li biti informirana o religijama zastupljenim u svojoj zajednici ili o svima?

38. Ide li Vaše dijete/djeca na vjeronauk u školi?

39. Ako da, zašto?

40. Ako ne, zašto?

41. Jeste li zbog toga što Vaše dijete/djeca ne ide/idu na vjeronauk imali kakvih problema?

42. Ako da, kakve probleme?

43. Jesu li Vaše/a dijete/djeca imali probleme?

44. Ako da, kakve probleme?

Na kraju željeli bismo Vas pitati nekoliko općih pitanja o Vama.

45. Dob?

46. Obrazovanje?

47. Radni status?

48. Zanimanje?

49. Bračni status?

50. Broj djece?

51. Mjesto boravka?

52. Imate li što za dodati?

Hvala Vam puno na sudjelovanju. Obavijestit ćemo Vas gdje možete pročitati rezultate istraživanja te kada će se održati okrugli stol na ovu temu. Istraživanje nastavljamo u fokus grupama u kojima ćemo detaljnije raspravljati pitanje religije, nevjernika i obrazovanja. Želite li sudjelovati u takvoj fokus grupi? Zna li još nekoga tko također nije religiozan, ima djecu u osnovnoj školi, a za koga mislite da bi želio/la sudjelovati u fokus grupi?

Pitanja za fokus grupe

1. Sjećate li se situacija da je vaše dijete postavljalo pitanja o duhovnosti/religiji? Ako da, možete li nam ispričati što ste rekli svojem djetetu?
2. Sjećate li se situacija kada ste vašem djetetu objašnjavali vlastito religijsko opredjeljenje ili stav prema duhovnosti? Ako da, što ste mu/joj rekli?
3. Ima li prema vašem iskustvu i mišljenju dijete duhovne potrebe?
4. U kojoj dobi su one vidljive?
5. Na koji način ih se treba zadovoljiti?
6. U kojoj dobi dijete može samo odlučivati o svojem religijskom opredjeljenju, općenito o svojoj duhovnosti?
7. Sve religije bave se temama kao što su smrt, Bog, rođenje, poslušnost, dobro/zlo, seks itd. Postoji li razlika između onog što ste podučavali svoje dijete o tome i poruka koje dobiva od prijatelja, škole, medija?
8. Kako djetetu objašnjavate tu razliku?
9. Po vašem mišljenju, koliko je religija prisutna u školama, osim samog vjeronauka? Gdje se to primjećuje?
10. Kakav bi stav škola trebala imati prema religiji? Kako bi se taj stav trebao provoditi?
11. Kakav bi stav škola trebala imati prema nereligioznosti? Kako bi se taj stav trebao provoditi?
12. Po vama, koji su sve problemi vezani uz podučavanje vjeronauka u školi?
13. Kako ti problemi utječu na djecu, školu, obitelj, društvo?
14. S obzirom na sve probleme koje ste naveli, što mislite da se može promijeniti a što ne te kako biste promijenili navedene probleme?
15. U ovom dijelu u kojem smatrate da može doći do promjene, kako biste poboljšali okolnosti?

BILJEŠKE O AUTORIMA

BRANKO ANČIĆ (1981.) diplomirao je sociologiju i kroatologiju na Hrvatskim studijima Sveučilišta u Zagrebu. Zaposlen je kao znanstveni novak na Institutu za društvena istraživanja u Zagrebu na projektu Manje vjerske zajednice kao akteri religijskih promjena u hrvatskom društvu. Isto tako sudjeluje i u radu međunarodnog istraživačkog projekta ISSP (International Social Survey Programme). Studira na poslijediplomskom studiju sociologije na Filozofskom fakultetu Sveučilišta u Zagrebu. Tema doktorskog istraživanja je odnos religije i zdravlja pod naslovom Vjerska zajednica kao socijalni resurs: istraživanje o povezanosti religije i zdravlja. Tajnik je časopisa Sociologija i prostor i izvršni urednik međunarodnog časopisa Religion and Society in Central and Eastern Europe. Područje znanstvenog interesa je sociologija religije, posebice odnos religije i zdravlja, novi religijski pokreti, društvena očekivanja od uloge religije, religija u javnoj sferi, religija i društveno povjerenje, nereligioznost.

65

TAMARA PUHOVSKI rođena je u Zagrebu 1979. Diplomirala je studij sociologije na Filozofskom fakultetu, i politologije na Fakultetu političkih znanosti u Zagrebu te je završila magisterij Europskih studija u Grazu i program stručnog usavršavanja u Europskom parlamentu. Kao istraživačica sudjeluje u istraživačkim projektima koja se bave socijalnom uključenošću te je trenutačno mlađa istraživačica na istraživačkom projektu o stavovima nereligioznih roditelja u Forumu za slobodu odgoja.

Bilješke:

Bilješke:

FORUM ZA SLOBODU ODGOJA

Kralja Držislava 12 | 10 000 Zagreb

t: 01/4663-503

f: 01/5579-997

www.fso.hr
forum@fso.hr

Pratite FSO na
Facebooku

Pratite FSO na
Twitteru

Forum za slobodu odgoja je nevladina, nestranačka i neprofitna organizacija građana koja se zalaže za implementaciju obrazovnih standarda suvremenih demokratskih društva u hrvatski obrazovni sustav. Članovi Foruma su obrazovni stručnjaci, iskusni eksperti i akademici, profesori i učitelji, roditelji, studenti i učenici koji su zainteresirani za probleme u obrazovanju. Od svog osnivanja, 1992. godine, glavne Forumove aktivnosti uključuju kreiranje i provedbu edukacijskih programa za metodičku izobrazbu nastavnog osoblja, nenasilno rješavanje sukoba, zdravstveno obrazovanje, integralno građansko obrazovanje, te programe stipendiranja učenika. Forum za slobodu odgoja član je „European Forum for Freedom in Education“, „Reading and Writing for Critical Thinking International Consortium“, „Network of Education Policy Centers“ te Koordinacije udruga za djecu.

FORUM
ZA
SLOBODU
ODGOJA

**ROSA
LUXEMBURG
STIFTUNG
SOUTHEAST
EUROPE**

ISBN 978-953-6958-49-8

